

KALENDARZ ROLNICZY ĞAYLĀNA W TUNEZYJSKIEJ KULTURZE LUDOWEJ – MIĘDZY MITEM A RZECZYWISTOŚCIĄ: PRÓBA ANALIZY SOCJOLINGWISTYCZNEJ

JAMILA OUESLATI

Abstract: The aim of this article is to shed light on selected sociolinguistic aspects of one of Tunisia's most important agricultural heritage, the agricultural calendar. In Tunisia's cultural heritage, there is a legend about Ğaylana, its calendar and the way the agricultural year is divided. Tunisians for generations have believed that the shepherd Ğaylān created the first agricultural calendar known throughout North Africa as 'ḥsāb Ğaylān' (حساب غيلان) [Ğaylān's calendar], 'il-yawmiyya il-filāḥiyya' (اليومية الفلاحية) [agricultural calendar] also called 'il-yawmiyya il-'arbī' (اليومية العربي) [Arabic calendar]. The language spoken by Tunisian farmers on a daily basis is full of words and expressions that are hard to find in the language of city dwellers who perceive time according to the solar (Gregorian) calendar. This makes it possible to speak of a Tunisian agricultural dictionary. Everyday language, customs and work of farmers are closely related to the passing of the year. This cycle gives rhythm to the lives of the older generation of Tunisians. The research material that has been collected confirms the richness of the agricultural dictionary, and the analytical and comparative research shows the specificity of agricultural vocabulary, as it is difficult to analyze their language and cultural and social levels separately.

Key words: ḥsāb Ğaylān, agricultural calendar, Tunisian agricultural calendar, Arabic calendar, Tunisian dialect

Słowa kluczowe: ḥsāb Ğaylān, kalendarz rolniczy, tunezyjski kalendarz rolniczy, kalendarz arabski, tunezyjski dialekt

1. Uwagi wstępne

Mimo, że tunezyjska pamięć ludowa pełna jest opowieści i przysłów dotyczących kalendarza rolniczego, nie odnaleziono żadnej pracy naukowej, która zajmowałaby się tym tematem w aspekcie językowym i kulturowym. Cały przedstawiony materiał jest efektem samodzielnych poszukiwań i przemyśleń. Materiał badawczy, który jest podstawą niniejszego artykułu, pozyskano w głównej mierze od mieszkańców Tunezji, w szczególności od członków

rodziny, która od pokoleń należy do tunezyjskiej wspólnoty rolniczej. Także pisząca te słowa została wychowana w środowisku rolniczym, a temat ten był i nadal jest częścią jej życia codziennego, a także naturalną częścią jej języka i kultury. Do pracy wykorzystano ponadto programy radiowe, telewizyjne i internetowe¹, omawiające niektóre aspekty niniejszego tematu. Wiedza i język mieszkańców rodzinnej wioski oraz materiał z powyżej wymienionych źródeł stanowią zatem główny trzon korpusu badawczego poddanego analizie i wyjaśnianego. W celu wykazania zasięgu i znaczenia Kalendarza Ġaylāna wykorzystano także z inne teksty kultury ludowej Tunezji takie jak legendy, opowiadania i przysłowia². Ze względu na specyfikę tematyki nie jest łatwo przełożyć wspomniane źródła na język polski, z zachowaniem ich dosłownego znaczenia. Prezentuje się tu zatem tylko ich przybliżenie znaczenia. Dla niektórych terminów trudno znaleźć ekwiwalent w języku polskim, tak jak na przykład dla nazw miesięcy, nazw niektórych dni w kalendarzu czy nazw potraw, stąd konieczność podania tych określeń tylko w językiem oryginalnym, przyjmując, iż są to nieprzetłumaczalne nazwy własne.

Niegdyś przodkowie dzisiejszych Tunezyjczyków wyznaczali pory roku na podstawie pór zasiewów, żniw, zbiorów owoców takich jak na przykład oliwki³, daktyle i cytrusy, a także w oparciu o sezon strzyżenia owiec i wielbłądów. Wiedzieli także o zmieniających się porach roku oceniając pozycję księżyca, rodzaj i kierunek wiatru oraz obserwując porę deszczową i suchą. Również migracja ptaków i czas składania oraz wysiadywania jaj były znakiem przejścia z jednego sezonu w następny. Na podstawie zachowań natury prognozowano także jakość kolejnych pór roku i tak na przykład, jeśli szarańcza osiedliła się w jakimś miejscu, był to znak, że kolejny rok będzie dobry. W społecznościach rolniczych ludzie czerpali wiedzę od poprzednich pokoleń znających dobrze świadectwa pisane i ustne przekazy ludowe, mocno związane z miejscową kulturą i postrzeganiem czasu. Dziadkowie starali się przekazywać tę wiedzę swoim wnukom, rozmawiając z nimi językiem, którego używali codziennie, który odzwierciedlał ich życie i był dla nich naturalnym językiem komunikacji. Dzięki temu nowe pokolenia przejmowały umiejętność przewidywania zmian pogody i tego, co z nią związane jak na przykład wiedza o procesie wegetacji roślin.

„*Hsāb Ġaylān*” (حساب غيلان) [*kalendarz Ġaylāna*] znany pod nazwę ‘*il-yawmiyya il-filāḥiyya*’ (اليومية الفلاحية) [*kalendarz rolniczy*] jest bardzo głęboko

¹ Por. Aš-Š‘ībī, S. 2017. ”Māt Ġaylān wa-lakin”; Ġ‘īdān, M. 2020. ”At-Tqwīm al-filāḥī dākīrat al-fallāḥīn fī-istiqrā‘ al-munāḥ”; As-Sūsī, R. ”Al-Uklāt aš-ša‘biyya bi-š-šamāl al-ġarb”; Maḡūb, M-Al-A. ”Al-Uklāt aš-ša‘biyya bi-Nifzāwa”.

² Por. Al-marzūqī, M. 1967. Al-Adab aš-ša‘bī fī-Tūnus.; Al-marzūqī, M. 1984. Ma‘a al-badw fī-ḥillihim wa-tirḥālihīm.; Al-Ka‘‘āk, ‘U. 1957. Al-‘ādāt wa-at-taqālīd at-tūnusiyya.; Al-Ḥmūrī, A-ṭ-Ṭ. 1967. Muntahabāt min-al-amṭāl al-‘āmiyya at-Tūnusiyya.; Al-Ḥmūrī, A-ṭ-Ṭ. 1998. Qāmūs al-‘ādāt wa-t-taqālīd at-Tūnusiyya.; Ar-rizgī, M-Aš-Š, 2010. Al-amṭāl aš-ša‘biyya at-Tūnusiyya wa-mā ġarā maḡrāḥā.; El-Aroui, A. 1973. Ḥikāyāt Al-‘Irwī.; Oueslati, J. 2019. ”The Immortality of Folktales by Abdelaziz El-Aroui”.

³ Al-‘Ayyārī, R. 2018. ”Qīšaš Az-zaytūn fī-Tūnus qīdam at-tārīḥ wa-barakt al-ḡūrāfiyā”.

zakorzeniony w kulturze Tunezji, która związana jest od wieków z uprawą ziemi. „*Il-yawmiyya il-filāḥiyya*” znany jest wśród Tunezyjczyków pod innymi nazwami: ‘*il-yawmiyya il-‘arbī*’ (اليومية العربي) [kalendarz arabski, ale to nie jest muzułmański hijri] i ‘*il-yawmiyya il-‘aġmī*’ (اليومية العجمي) [kalendarz nie muzułmański, kalendarz ludzi, którzy nie są wykształceni w języku arabskim. Nazwa pochodzi z a’ġamī tzn. ten który nie mówi dobrze po arabsku/niektórzy używają w znaczeniu kalendarz berberski]. Według pamięci ludowej jest to kalendarz arabski, stojący w opozycji do kalendarza gregoriańskiego, znany w języku potocznym pod nazwą ‘*il-yawmiyya is-sūrī*’ (اليومية السوري) [kalendarz, który kojarzy się z językiem nie arabski w opozycji do kalendarz arabski muzułmański]. „*Il-yawmiyya il-‘arbī*” jest kalendarzem księżycowym, który nie opiera się na długości roku zwrotnikowego, tak jak kalendarz gregoriański. Mimo to oba kalendarze częściowo się pokrywają. Kalendarz rolniczy jest owocem wielopokoleniowego doświadczenia mieszkańców Tunezji, Maroka, Algierii i Libii, gdzie warunki atmosferyczne nie różnią się znacznie między sobą, a także rodzaj uprawianych roślin i zwyczaje rolnicze ogólnie są zbliżone⁴.

Istnieje ścisły związek między kalendarzem rolniczym a tunezyjską kulturą i jej ludowymi przekazami ustnymi, co dobrze obrazują m. in. liczne przysłowia i bogaty zasób legend. Starsze pokolenia odegrały kluczową rolę w przekazywaniu tradycji tego kalendarza, aż stała się ona częścią tożsamości Tunezyjczyków, a także objęła swoim zasięgiem cały teren Północnej Afryki. Wraz z nadejściem każdej pory roku a szczególnie w zimowe, mroźne noce, kiedy nie było na wyposażeniu gospodarstw odbiorników telewizyjnych a radio stanowiło wyznacznik zamożności, młodzi i starsi gromadzili się wokół ogniska, w którym palił się ogień z suchych gałęzi drzew ‘*iz-zītūn*’ (الزيتون), [drzew oliwkowych], ‘*i-s-snūbir*’ (الصنوبر) [sosna] i ‘*il-kālātūs*’ (الكالاتوس) [eukaliptus] lub suchy gałęzi ‘*iḍ-darw*’ (الضرو) [pistacja kleista], ‘*il-gandūl*’ (القندول) [*calicotome villosa*], ‘*il-miṭnīn*’ (المثنين) [wilczy pieprz]. Jedli, pili herbatę, opowiadali historie i dowcipy i odpoczywali. Był to dla nich również czas, aby rozmawiać o roku rolniczym i podziale pór w jego trakcie. Opowiadali o ‘*il-mawāsīm il-filāḥiyya*’ (المواسم الفلاحية) [porach roku], ‘*il-lyālī il-bīḍ*’ (الليالي البيض) [jasnych nocach], ‘*il-lyālī is-sūd*’ (الليالي السود) [ciemnych nocach], ‘*il-girra*’/‘*girrit il-‘anz/a*’ (القرّة/قرّة العنزّة) [wojnie kozy/wojnie o przetrwanie trudnego dnia], a także o ‘*awissū*’ (أوسو) [specyficznym okresie sierpnia], ‘*ġirrit il-ġāyla*’/‘*il-ġaylūla*’ (أغرّة القليلة/القيولة) [najgorętszym dniem w roku] występującym latem, ‘*iṣ-ṣmāyim*’ (الصمايم) [okres 40 dnia, 20 lato a 20 jesień] i ‘*ġassālit in-nwādir*’ (غسالة النواذر) [deszczowym dniu zapowiadającym początek jesieni].

⁴ Por. Ġ’īdān, M. 2020. ”At-Tqwiṃ al-filāḥī dākīrat al-fallāḥīn fī-istiqrā’ al-munāḥ”; Ḥammūda, I. ”’Īd il-ḥub fī-ġirrit il-ma’za”.

Wokół imienia Ġaylān, lub jego bardziej znanej wersji - Ḥayyān (حيان) pojawiło się na przestrzeni lat wiele niezgodności⁵. Noszący to imię prawdopodobnie mieszkał na terenie obecnej Tunezji, która nazywała się kiedyś ‘Frīga’ (فريفا), i był pasterzem. Uważa się, że miał korzenie berberyjskie/Amazigh lub że należał do arabskiego rodu ‘Awlād Ġaylān’ (غيلان أو لاد) pochodzącego z okolic ‘Sbīṭli’ (سبيطة)⁶. Równie prawdopodobne jest jednak, że Ġaylān pochodził z północy Tunezji. Mieszkańcy południowych obszarów wierzą natomiast, że urodził się na południu. Niezgodności te wskazują na to, że Ġaylān był znany w całej ‘Frīdze’ i przebywał w ciągu swojego życia na wszystkich jej obszarach. Dzięki temu znano go w każdej dolinie, wiosce oraz na terenach Sahary. Widziano w Ġaylānie przykład do naśladowania. O tym, że Ġaylān mieszkał na terenie ‘Frīga’, a nie w innej części Północnej Afryki świadczy wiele faktów, które zostały spisane w opowieściach ludzi, m.in. następującym opowiadaniu:

dawno, dawno temu, mieszkańcy ‘Frīgi’ opowiadali o pasterzu Ġaylānie, który dokonał obliczeń, na podstawie których oznaczył pory i dni roku. Kiedy mieszkańcy dalekiego Maroko, znający się na prognozowaniu pogody, usłyszeli o tym zapragnęli dowiedzieć się, czy to prawda. Odwiedzili więc Ġaylāna w dzień przesilenia wiosennego. Ġaylān przywitał gości serdecznie i zaprowadził ich do swojego namiotu. Przeprosił, że musi ich na chwilę opuścić i poszedł wydoić wielbłądzicę a następnie przystąpił do pracy. Kiedy skórzana torba, służąca za naczynie do mleka, napelniła się do połowy, wielbłądzica skierowała się w stronę, z której wiał delikatny, typowy o tej porze roku, wschodni wiatr. Ġaylān zawiązał torbę tuż nad miejscem, do którego sięgało mleko i dalej doił zwierzę, uważając przy tym, aby mleko spływające do drugiej połowy torby nie zmieszało się z mlekiem, które pozyskał wcześniej. Kiedy skończył, wrócił do swoich gości, którzy byli już zniecierpliwieni z powodu jego przedłużającej się nieobecności. Ġaylān odpowiedział im mówiąc: „w mgnieniu oka jestem do waszej dyspozycji. Wyszedłem zimą, a wróciłem wiosną”. Zapytał gości, którego mleka chcieliby się napić – mleka zimowego czy letniego. Na co mężczyźni zdumieni się i zapytali go głośno: „skąd wiesz, że mleko się różni”? Ġaylān opowiedział im o reakcji wielbłądzicy na wiatr i o tym, że jej reakcja oznacza moment odejścia zimy i nadejścia wiosny. Co roku zwierzę zachowuje się w ten sam sposób. Zimą zawsze obraca się plecami do zimnego wiatru ze wschodu. Kiedy nadchodzi wiosna kieruje głowę na wschód, aby poczuć ciepłe powietrze. Wielbłądzica nie pozwala się wydoić, póki nie zmieni pozycji. Jest to jej instynktowne zachowanie. Goście Ġaylāna byli pod wrażeniem jego mądrości i obliczeń i uznali, że jest on najbardziej kompetentny w obliczaniu czasu i dat w rolnictwie⁷.

⁵ Biorąc bod uwagę materiał źródłowy, w niniejszym artykule zostały użyte obie wersje imienia: Ġaylān (غايي) i Ḥayyān (حايي).

⁶ Por. Aš-Š‘ībī Šālah, 2017. ”Māt Ġaylān wa-lakin”.

⁷ Tłumaczenia z tekstu po arabsku: Źródła: strona multaḡā Ġumrāsīn.

”كان الناس يتحدثون من مكان إلى آخر عن أن غيلان قد وضع حسابا دقيقا ضبط فيه أيام كل فصل، فلما سمع به عارفون من المغرب الأقصى أرادوا اختباره فزاروه يوم دخول الربيع و خروج الشتاء فرحب بهم و أجلسهم في خيمته (بيت الشعر) و استأذنهم ليحلب لهم من ناقته و يعود. أخذ غيلان يحلب ناقته في قريته فلما ملأ نصفها استدارت الناقة متوجهة إلى الشرق ومستقبلة النسائم الشرقية فربط غيلان قريته في النصف و عاد يحلب في النصف الثاني دون أن يمتزح الحليبان ثم عاد إلى ضيوفه الذين أرادوا اشعاره بأنهم ملوا من انتظاره فقد تأخر كثيرا. فرد عليهم غيلان قائلا «سرير مطيع، مشيت في الشتاء جيت في الربيع» ثم قال لهم من أي الحليبين تشربون؟ أمن حليب الشتاء أم الصيف؟

Współcześni mieszkańcy Tunezji nadal przywiązują dużą wagę do prognozowania pogody i nieustannie śledzą ustalenia Narodowego Instytutu Meteorologicznego. Jednocześnie tunezyjska pamięć ludowa nie zapomniała, a nawet można stwierdzić, że aktywnie pielęgnuje tradycyjne *'il-yawmiyya il-'arbī'*. W rozumieniu Tunezyjczyków jest to nic innego jak interpretacja i prognozowanie zmian pogody zgodnie z nadchodzącymi sezonami rolniczymi⁸. Dzięki opowieściom ludowym kalendarz rolniczy nie został zapomniany. „*Il-yawmiyya il-'arbī'*” nie posługuje się stopniową skalą temperatury powietrza, nie określa temperatur minusowych ani plusowych, zimnych frontów powietrza z Europy ani ciepłych frontów powietrza znad Sahary. Posługuje się własnym językiem, w którym znajdują się wyrażenia i terminy służące określeniu m.in. najwyższych i najniższych temperatur w roku. Dotyczą nie tylko zmian w pogodzie, lecz także tych zachodzących w przyrodzie, takich jak pora kwitnienia roślin, pora zasiewów i pora żniw.

Tunezyjscy rolnicy pielęgnują do dzisiaj kalendarz rolniczy i posługują się jego językiem. Interpretacje pogody według kalendarza arabskiego *'il-yawmiyya il-'arbī'* nie są sprzeczne z kalendarzem gregoriańskim. Na przykład *'il-yawmiyya il-'arbī'* dzieli zimę na różne okresy dni i nocy. Mówi się o *'il-lyālī il-bīd'* (الليالي البيض) [jasnych nocach], które trwają od dwudziestego piątego grudnia do trzynastego stycznia każdego roku. Nazwa ta pochodzi stąd, że temperatura w nocy jest wtedy bardzo niska i pada śnieg, a cała ziemia pokrywa się pięknym, białym puchem i przybiera biały kolor. Po *'il-lyālī il-bīd'* następują *'il-lyālī is-sūd'* (الليالي السود) [ciemne noce], które rozpoczynają się czternastego stycznia, a kończą drugiego lutego każdego roku. Są one ciepłymi nocami w samym środku zimy. Zgodnie z kalendarzem rolniczym w tym czasie rośliny rozpoczynają fazę wzrostu, co do dziś Tunezyjczycy obrazują przysłowiami, takimi jak: *“fi-l-lyālī*

فتعجب الرجال و قالوا له كيف علمت بهذا؟ فقص عليهم ما حدث مع الناقة و كيف أن الناقة هي العلامة الفارقة بين لحظة خروج الشتاء و لحظة دخول الربيع فقد اعتادت في الشتاء أن تعطي بظهرها إلى الرياح الشرقية الباردة فإذا ما دخل الربيع تلتفت شرقا لتستقبل نسائمه الدافئة و لا تخضع لحالبها إلا في هذا الاتجاه عكس ما يكون منها في الشتاء و هذا السلوك غريزي لدى الناقة في لحظة دخول الربيع. فأعجب الحاضرون بغيلان و حسابه و أقروا أنه أعلم الناس بحساب الزمن و المواعيد الفلاحية».

,kāna in-nās yataḥadaṭūn min makān ilā āḥār 'an anna ḡaylān qad waḍa'a hisāb daqīq ḍabaṭa fih ayyām kul faṣl, falammā sami'a bihi 'arīfūn min-al-maḡrib al-aqṣā arādū iḥtibāru fazārūhu yawm duḥūl ar-rabī' wa-ḥurūḡ aš-šitā' farahḥaba bi-him wa-aḡlahum fi-ḥaymatih (bayt aš-ši'r) wa-sta'danahum li-yahliba lahum min-nāqatihi wa-ya'ūd. aḥaḍa ḡaylān yaḥlib nāqatahu fi-qirbatihī falammā mala'a nišfahā istadārat an-nāqa mutawaḡḡiha ilā-š-šarq wa-mustaqbila an-nasā'im aš-šarqīyya farabaṭa ḡaylān qirbatahu fi-n-niṣf wa-'ād yihlib fi-n-niṣf at-tānī dūn an yamtaziḡa al-ḥalībān tumma 'ād ilā-ḍuyūfih al-laḍīn arādū is'āru bi-annahum mallū min-intizāru faqad ta'ahḥara kaṭīr. faradda 'alayhum ḡaylān qā'ilan "sarī' muṭī, mšūt fi-š-štā' ḡūt fi-r-rbī'" tumma qāl lahum "min ayyi al-ḥalībāy n tašrabūn? amin ḥalīb aš-šitā' am aš-ṣayf?" fata' aḡḡaba ar-riḡāl wa-qālū lahu kayfa 'alimta bi-hāḍā. faqaṣṣa 'alayhim ma'a an-nāqa wa-kayfa anna an-nāqa hiya al-'alāma al-fāriqa bayna laḥzat ḥurūḡ aš-šitā' wa-laḥzat duḥūl ar-rabī' faqad i'tādat fi-aš-štā' an tu'īya bi-zahrihā ilā-r-riyāḥ aš-šarqīyya al-bārīda fa-'iḍā mā daḡal ar-rabī' taltafitu šarqan li-tastaqbila nasā'imahu ad-dāfi'a wa-lā taḥḍa' li-ḥalībihā illā fi-ḥaḍā al-ittiḡāḥ 'aksa mā yakūnu minhā fi-š-šitā' wa-ḥaḍā as-sulūk ḡarīzī ladā an-nāqa fi-laḥza duḥūl ar-rabī'. fa-u'ḡiba al-ḥāḍīrūn bi-ḡaylān wa-ḥisābih wa-aqarrū annahu a'lamu an-nās bi-ḥisāb az-zaman wa-l-mawā'id al-filāḥīyya".

⁸ An-Nāyib, L. 2020. "Al-Layālī al-bīd wa-at-taqwīm al-filāḥī dalīl al-fallāḥīn fi-istiqrā' al-munāḥ".

is-sūd yiğri il-mā fi-kul 'ūd (في الليالي السود يجري الماء في كل עוד) [w *'il-lyālī is-sūd* woda płynie w każdej gałęzi].

W *'il-yawmiyya il-'arbī* pojawiają się również dni o nazwie *'il-'zāra* (العزارة). Jest to dziesięć dni od trzeciego do trzynastego lutego, charakteryzujących się zmienną pogodą. Ludowa opowieść mówi, że nazwa ta wywodzi się z owczej zazdrości o lekkość sierści kozy, która nie jest pokryta grubą wełną. Owca życzyła więc kozie, żeby ta zmarzła jeszcze przez jeden dzień i jedną noc w lutym. Owca zwróciła się do kozy mówiąc: *"nitsalliflik līla w-nhār min-'ammik fibrāyir yarmīlik grīnātīk wra id-dār"* (نتسلفلك ليلة ونهار من عمك فبراير يرميك قريناتك) (ورا النوار [Pożyczę jedną noc i jeden dzień od wujka lutego, który zabierze twoje rogi i wyrzuci je daleko od wioski]. Opowieść ta tłumaczy chłód czternastego lutego każdego roku, który zbiega się z *'girrit il-'anz* [dniem kozy] oznaczającym powrót silnego mrozu i walkę kozy o przetrwanie⁹. Dwudziesty lutego każdego roku zapowiada nadejście trzech fal. Pierwsza to *'nuzūl ḡamrit il-hwā'* (نزول جمرة) [opadanie fali wiatru], co oznacza względny wzrost temperatur do momentu, w którym nie odczuwa się ataków zimnego powietrza. Następna odpowiada nazwie *'nuzūl ḡamrit il-mā'* (نزول جمرة الماء) [opadanie fali wody]. Faza ta przypada dwudziestego siódmego lutego, kiedy woda robi się cieplejsza, a przyroda budzi się do życia pod wpływem zmieniającej się pogody. Wraz z nadejściem wiosny rolnicy są świadkami tego, co nazywają *'nuzūl ḡamrit it-trāb'* (نزول جمرة التراب) [opadaniem fali ziemi] w dniu szóstego marca. Ziemia nagrzewa się, a jej powierzchnia pokrywa się świeżą trawą¹⁰.

Opowieści ludowe przestrzegają przed zbyt wczesnym żegnaniem się z zimą. Nakazują zachowanie ostrożności do czasu, aż nie miną dni zwane *'il-ḥsūm'* (الحسوم) [okresem granicznym], które zaczynają się dziesiątego marca i trwają siedem dni. Popularne przysłowie mówi: *"ba'd il-ḥsūm nahḥi ksāk w-'ūm"* (بعد الحسوم نحي كساک و عوم) [czterdzieści dni po *'il-ḥsūm'* zdejmij odzienie i idź popływać]. Oznacza to, że nie poleca się wchodzić do wody przed równonocą wiosenną i ustabilizowaniem się pogody¹¹.

Tunezyjskie opowieści ludowe nie ograniczają się tylko do opisanych powyżej zjawisk, ale zawierają też inne wyrażenia takie jak: *'ām ṣāba* (عام صابة) [urodzajny rok], aby wyrazić wielkość zbiorów i bogactwo sezonu rolniczego. Natomiast wyrażenie *'irs id-dīb* (عرس الذيب) [wesele wilka] oznacza zjawisko tęczy. Bardzo małe płatki śniegu nazywane są *'it-tabrūrī* (التبروري) [grad] w postaci nieforemnych bryłek lodu nazywanych *gradzinami* lub *gradowinami*, a nagle, nieregularne fale ogromnych upałów zwane są *'iš-šhīlī* (الشهيلي) [sirocco], natomiast

⁹ Por. Bawwābit Tūnus. 2021. "Bayna al-mawrūt aš-ša'bī wa-l-ḥurāfa ašl tasmīyat girrit al-'anz wa-dalālātuhu"; Ḥammūda, I. "Īd il-ḥub fī-girrit il-ma'za".

¹⁰ Por. S'īdān, A. "Nuzūl al-ḡamrāt".

¹¹ Por. Ġ'īdān, M. 2020. "At-Taqwīm al-filāḥī dākīrat al-fallāḥīn fī-istiqrā'al-munāḥ"; Aš-Š'ībī, Š. 2017. "Māt Ḡaylān wa-lakin"; An-Nayfar, S. 2021. "Ar-Ruznāma al-filāḥiyya aṭbatat diqqatahā"; An-Nāyib, L. 2020. "Al-Layālī al-bīd wa-at-taqwīm al-filāḥī dalīl al-fallāḥīn fī-istiqrā'al-munāḥ".

‘*id-ḡbāb*’ (الضباب), oznacza mgła, a ‘*iṣ-ṣgī*’ (الصقيع) to mróz. Tunezyjscy chłopci goszczący czasem mieszkańców innych regionów, żartują, zadając im zagadkę ukazującą zadziwiające piękno zielonych pól i rozległych równin: “*‘la anṭa ‘zīza ‘ind allah t‘iz lamma thil hīr rabbi ydiz*” (على أنثى عزيزة وعند الناس تعز لما تهل خير ربي) [o szlachetnej kobiecie drogiej ludziom, której nadejście sprawia, że dobroć Pana spływa na ziemię]. Zagadka ta mówi o nieocenionej wartości deszczu, który wpływa na urodzajność plonów. Deszcz porównany jest do pięknej kobiety, która bezgranicznie kocha swoją ziemię i rodzinę, znana jest ze swojej szczodrości, a tym samym jest symbolem obfitych zbiorów. Tunezyjczycy powtarzają również przysłowie: “*‘iṣ-ṣīf dīf wi-š-šta šidda wi-r-rbī’ mnām wi-l-ḡrīf huwwa il-‘ām*” (الصيف ضيف والشتاء شدة والربيع منام والخريف هو العام) (Tymi słowami opisują pory roku. Dla nich lato jest krótkie jak mrugnięcie okiem, zima to ciężkie dni i długie noce, wiosna jest pięknym snem, a jaka jesień – takie plony.

2. Kalendarz Rolniczy Ġaylāna

Źródła: <http://miraat-wassat.over-blog.com/2018/08/-24.html>¹²

Związek między ‘*Il-yawmiyya il-filāḡhiyya*’ a Tunezyjczykami można łatwo zaobserwować również dzięki kalendarzom ściennym, które znaleźć można prawie w każdym domostwie. Dawniej rolnicy i mieszkańcy Północnej Afryki nie dzielili roku według miesięcy słonecznych i księżycowych, ale według następu-

¹² Por. Aš-Š‘ībī, Ŝ. 2017. ”Māt Ġaylān wa-lakin”.

jących zmian pogodowych i stanu natury. Nazywali te zakresy adekwatnie do zjawisk występujących w danym czasie w przyrodzie. Nazwy te różnią się w zależności od obszaru geograficznego i kulturowego na terenie Północnej Afryki, ale ogólnie występuje między nimi duże podobieństwo ze względu na sposób podziału roku i nazewnictwo.

We wszystkich kalendarzach rolniczych w obecnych krajach Północnej Afryki rok rolniczy zaczyna się od zimy, a dokładnie od *'il-lyālī il-bīd'* [jasnych nocy], które trwają około 20 dni – od końca grudnia do około połowy stycznia. Co ważne, jeśli chce się porównać kalendarz rolniczy z kalendarzem gregoriańskim, można powiedzieć, że rok w kalendarzu rolniczym spóźnia się w stosunku do roku w kalendarzu gregoriańskim o 13 dni. Więc pierwszy *'yanāyir'* (رياني) jest odpowiednikiem 14 stycznia kalendarza gregoriańskiego. Najważniejsze okresy kalendarza rolniczego i ich odpowiedniki w kalendarzu gregoriańskim prezentują się następująco:

- 13 stycznia zakończenie *'il-lyālī il-bīd'* (خروج الليالي البيض) [zakończenie jasnych nocy]
- 14 stycznia rozpoczęcie *'il-lyālī is-sūd'* (دخول الليالي السود) [pierwszy dzień ciemnych nocy]
- 2 lutego zakończenie *'il-lyālī is-sūd'* (خروج الليالي السود) [zakończenie ciemnych nocy]
- 3 lutego rozpoczęcie okresu *'il- 'zāra'* (العزارة) [[brak odpowiednika w języku polskim i angielskim]]
- 13 lutego zakończenie okresu *'il- 'zāra'* (العزارة) [[brak odpowiednika w języku polskim i angielskim]]
- 14 lutego rozpoczęcie okresu *'girrit il- 'anz'* (قرة العنز) [wojny kozy]
- 20 lutego *'nuzūl ġamrit il-hwā'* (نزول جمرة الهواء) [opadanie fali wiatru]
- 27 lutego *'nuzūl ġamrit il-mā'* (نزول جمرة الماء) [opadanie fali wody]
- 28 lutego *'duḥūl ir-rbī'* (دخول الربيع) [rozpoczęcie wiosny]
- 6 marca *'nuzūl ġamrit il-hwā'* (نزول جمرة الهواء) [opadanie fali ziemi]
- 10 marca rozpoczęcie okresu *'il-ḥsūm'* (بداية الحسوم) [okres graniczny [brak odpowiednika w języku polskim i angielskim]]
- 17 marca zakończenie okresu *'il-ḥsūm'* (نهاية الحسوم) [okres graniczny [brak odpowiednika w języku polskim i angielskim]]
- 20 marca *'il-i 'tidāl ir-rabī'* (الاعتدال الربيعي) [równonoc wiosenna]
- 30 maja *'duḥūl iṣ-ṣiḥ'* (دخول الصيف) [początek lata]
- 21 czerwca *'ar-ruġū' aṣ-ṣayfi'* (الرجوع الصيفي) [przesilenie letnie]
- 25 lipca pierwszy dzień okresu *'awissu'* (دخول أوسو) [pierwszy dzień awissu]
- 30 sierpnia *'duḥūl il-ḥriḥ'* (دخول الخريف) [rozpoczęcie jesieni]
- 2 września zakończenie okresu *'awissū'* (نهاية أوسو) [zakończenie awissu]
- 12 września *'al-i 'tidāl al-ḥarīfi'* (الاعتدال الخريفي) [równonoc jesienna]
- 27 września *'i 'tidāl al-layl wa-n-nahār'* (اعتدال الليل والنهار) [równonoc]
- 29 listopada *'duḥūl iṣ-ṣtā'* (دخول الشتاء) [rozpoczęcie zimy]

25 grudnia ‘*duḥūl il-lyālī il-bīd*’ (دخول الليالي البيض) [rozpoczęcie jasnych nocy]¹³.

W kalendarzu rolniczym rok składa się również z 12 miesięcy, jednak mają one inne nazwy niż w kalendarzu gregoriańskim. Według zebranych materiałów, nazwa miesiący różni się delikatnie w zależności od dialektu od wspólnoty. Dotyczy to zarówno Tunezji jak i innych krajów Afryki Północnej. Podane tutaj wersje są najczęściej spotykanymi według zebranego materiału badawczego. Nazwy te są następujące: ‘*yanāyir*’ (يناير), ‘*fūrār*’ (فورار)¹⁴, ‘*māris*’ (مارس), ‘*ibrīr*’ (ابرير), ‘*māyū*’ (مايو), ‘*yūnyū*’ (يونيو), ‘*yūlyūz*’ (يوليوز)¹⁵, ‘*gūṣṣ*’ (غوشط)¹⁶, ‘*siktambar*’ (سكتمبر), ‘*ktūbar*’ (كتوبر), ‘*wambar*’ (ومبر), ‘*duḡambar*’¹⁷ (دجمبر)¹⁸.

Rok podzielony jest na cztery pory: ‘*iṣ-štā*’ (الشتاء) [zima], ‘*ir-rbī*’ (الربيع) [wiosna], ‘*iṣ-ṣīf*’ (الصيف) [lato] i ‘*il-ḥrīf*’ (الخريف) [jesień]. Każdy pora trwa 90 dni. 90 dni zimowych dzieli się na 25 pierwszych dni, 40 środkowych i 25 końcowych. 25 pierwszych dni nazywa się ‘*dūḡambar*’ (دجمبر), 40 dni w środku nazywa się ‘*il-lyālī*’ (الليالي), a one z kolei podzielone są na dwie części: 20 pierwszych nazywanych ‘*il-lyālī il-bīd*’ (الليالي البيض), zaczynają się one 25 grudnia i trwają do 13 stycznia. Okres ten jest bardzo zimny w ciągu dnia, a umiarkowanie ciepły w nocy. Nazwa ‘*il-lyālī il-bīd*’ pochodzi od tego, że nocą niebo jest jasne, bezchmurne. Rolnicy odradzają zasiewanie i sadzenie drzew w tym okresie, ponieważ gleba jest zmarznięta i nic nie rośnie – rośliny śpią. Rolnicy sugerują też, żeby w ogóle nie podlewać drzew i roślin, ponieważ ziemia w tym czasie nie przyjmuje wody, nie ma z niej żadnych korzyści. Mówi się też, że zwierzęta i dzieci urodzone w tym okresie nie rosną, ponieważ pogoda jest bardzo trudna i wszystko jest w stanie uśpienia.

Dwadzieścia kolejnych nazywanych jest ‘*il-lyālī is-sūd*’ (الليالي السود). Tunezyjskie przysłowie mówi, że w czasie ‘*il-lyālī is-sūd*’ każda gałąź robi się zielona a kwiaty zaczynają kwitnąć “*ft-il-lyālī is-sūd yahḍar wi-warraq kul ‘ūd*” (في الليالي في السود يخضر ويورق كل عود). Więc rolnicy uważają początek ‘*il-lyālī is-sūd*’ za znak zakończenia okresu snu i powrót życia do ziemi, zielenienia się drzew i wzrostu roślin. Okres ten znany jest z ciepłych dni i bardzo zimnych nocy. Pojawiają się chmury i częsty deszcz, który jest mile widziany i wyczekiwany.¹⁹

W skład 25 ostatnich zimowych dni wchodzi 9 dni nazywanych ‘*il-‘zāra*’ (العزارة) lub ‘*nhārāt is-slaf*’ (نهارات السلف) [pożyczonych dni], Okres ‘*il-‘zāra*’ trwa

¹³ Por. Ġ‘īdān, M. 2020. “At-Taqwīm al-filāḥī ḍākīrat al-fallāḥīn fī-istiqrā‘ al-munāḥ”; Aṣ-Š‘ībī, S. 2017. “Māt Ġaylān wa-lakin”; An-Nayfar, S. 2021. “Ar-Ruznāma al-filāḥiyya aṭbatat diqqatahā”; An-Nāyib, L. 2020. “Al-Layālī al-bīd wa-at-taqwīm al-filāḥī dalīl al-fallāḥīn fī-istiqrā‘ al-munāḥ”.

¹⁴ ‘*fūrār*’ znany też pod nazwą ‘*fibrāyir*’, ‘*brāyir*’ i ‘*brīr*’.

¹⁵ ‘*yūlyū*’ jest używany częściej.

¹⁶ ‘*gūṣṣ*’ również jest w użyciu.

¹⁷ używany też ‘*dūḡambar/dūḡambar*’.

¹⁸ Por. Aṣ-Š‘ībī, 2017. “Māt Ġaylān wa-lakin”; An-Nāyib, L. 2020. “Al-Layālī al-bīd wa-t-taqwīm al-filāḥī dalīl al-fallāḥīn fī-istiqrā‘ al-munāḥ”.

¹⁹ Por. Ben ‘Liy, M-Iṣ-Ṣ. “Al-Lyālī il-bīd wa-al-layālī as-sūd fī-t-tārīḥ aṣ-ša‘bī”; S‘īdān, A. “Ḥisāb Ġaylān fī-l-fuṣūl wa-ayyām al-‘ām”.

około 10 -11 dni. Zaczyna się 11 lutego. Pogoda w tym czasie jest zmienna, jest zimno, wieje wiatr i pada deszcz. Nazwa tych dni pochodzi od określenia nieżonatego mężczyzny, który jest młody i szalony, prowadzi hulawczy tryb życia. Po ‘*il-‘zāra*’ zaczyna się okres ‘*girrit il-‘anz*’ który trwa od czternastego do dziewiętnastego lutego. Jest wtedy bardzo zimno i pada obfity deszcz.

Jeśli chodzi o wiosnę, to zaczyna się ona od ‘*girrit il-‘hsūm*’ (قرة الحسوم), który trwa osiem dni w ‘*māris*’ (مارس). Lato też trwa 90 dni i jest podzielone na pięć części. Każda część liczy 18 dni. Każda z nich ma swoją nazwę, która związana jest z nazwami gwiazd i planet, które pojawiają się na niebie w tym czasie i są następujące: ‘*it-trayya*’ (الثريا), ‘*il-‘siyya*’ (العصية), ‘*il-mirzim*’ (المرزم), ‘*il-‘gabbūb*’ (الغيبوب), ‘*iṣ-‘subih*’ (الصبح). Nie można zapomnieć też, że w czasie tych 90 dni jest 40 dni ‘*awissū*’ (أوسو). Charakteryzuje się wysoką temperaturą i najcieplejsze dni lata i w całym roku. Lato związane jest ze zwyczajami i obowiązkami rolniczymi. Jest to czas żniw, jednak odradza się zbierania zbóż zarówno ręcznie, jak i przy pomocy maszyn, przy bardzo wysokich temperaturach. Ludzie uważają też, że w ‘*yūlyū*’, kiedy temperatura osiąga maksymalną wysokość, niektóre gady latają i są bardzo niebezpieczne dla ludzi i zwierząt.²⁰

Kalendarz Ġaylāna oprócz pór roku można podzielić też na grupy miesięcy. Pierwsza grupa to ‘*dūḡambar*’, ‘*yanāyir*’ i ‘*fibrāyir*’. „*Dūḡambar*” charakteryzuje się okresami bardzo niskich temperatur, które wpływają na ludzi, zwierzęta i rośliny. W czasie tych dni rolnik przygotowuje się na nadchodzące zimno, a szczególnie od momentu, kiedy zaczynają się ‘*il-lyālī*’ trwające czterdzieści dni od dwunastego grudnia do dwudziestego stycznia. Dni te charakteryzują się ciemnością i mrozami, które wpływają na cerę, która marszczy się, a ludzie się kurczą. Podsumowuje to przysłowie, które mówi, “*sa’d il-balda yrud il-‘rūsa girda wi-l-‘zūza ḡilda*” (سعد البلدة يرد العروسة قردة والعزوزة جلدة) [młoda, piękna kobieta zamienia się z powodu mrozu w małpę, a starsza kobieta zmienia się w pomarszczoną rodzynekę].

Ludzie wierzą, że jeśli dwadzieścia pierwszych ‘*il-lyālī*’ z czterdziestu nocy jest deszczowych, to rok rolniczy będzie nieudany. Odwrotnie, jeśli deszcz będzie padał w drugiej połowie czterdziestu nocy, ludzie są optymistami. Opisują te myśli w następującym przysłowiu: “*il-lyālī il-mas’ūda tṣub il-mṭar fi-l-līl w-fi-n-nhār mafqūda*” (الليالي المسعودة تصب المطر في الليل وفي النهار مفقودة). Oznacza ono, że dobry deszcz to taki który pada w nocy. Kiedy deszcz pada w dzień, rolnik nie może pracować w polu. Mówią też: “*idā ṣabbīt fi-l-lyālī ‘awwil mi-s-smān bi-l-ḡlāl*” (إذا صبت في الليالي عول من السمن بالقلال) i to znaczy, że deszcz w tym okresie sprawia, że jest wystarczająco dużo zielonych pastwisk. Zwierzęta mają miejsce, żeby się paść, a dzięki temu jest dużo mleka i wyrobów mlecznych. Mówi się też: “*illi yhib il-‘nib yiḡris w- yuzbur fi-l-lyālī*” (اللي

²⁰ Por. S’idān, A. ”Ḥisāb Ġaylān fi-l-fuṣūl wa-ayyām al-‘ām”.; An-Nāyib, L. 2020. ”Al-Layālī al-bīd wa-t-taqwīm al-filāḥī dalīl al-fallāḥīn fi-istiqrā’ al-munāḥ”.; Hammūda, I. ”’Īd il-ḥub fi-girrit il-ma’za”.

(يحب العنب يغرس ويزير في الليالي) że [ten kto lubi winogrono musi sadzić, przycinać i pielęgnować pnącza tylko w tym okresie].

W *'il-lyālī'* i po pierwszych dwudziestu nocach i dniach jest *'rās il- 'ām il-filāhī'* (راس العام الفلاحي) [Nowy Rok Rolniczy], który odpowiada dniu trzynastego stycznia kalendarza gregoriańskiego. Nowy Rok zaczyna się okresem, który nazywa się *'sa'd il-bla'* (سعد البلع) i trwa od czwartego *'yanāyir'*, co odpowiada dacie siedemnastego stycznia w kalendarzu gregoriańskim. Ten czas charakteryzuje się opadami deszczu i niską temperaturą, co podsumowuje następujące przysłowie: *'sa'd il-bla' yġammid il-mā fī rās lagra'* (سعد البلع يجمد الماء في راس لقرع) [*'sa'd il-bla'*] mrozi wodę w łysych głowach]. Ludzie świętują Nowy Rok przez trzy dni, przede wszystkim przygotowując różne tradycyjne dania, które pokazują, że nadchodzący rok będzie obfity. Gotują dania takie jak *'il- 'šīda'* (العصيدة), *'ir-rfīsa'* (الرفيسة) do których używa się *'dgīg il-gamḥ'* (دقيق القمح) [mąki pszennej]. Je się z miodem i oliwą z oliwek. Gotuje też *'il-mlūḥiyya'* (الملوخية) żeby rok był zielony tak jak kolor *'il-mlūḥiyya'*. Ludzie świętują też Nowy Rok jedząc suszone owoce, schowane specjalnie na tę okazję tak jak *'šriḥit il-karmūs'* (شريحة الكرموس) [suszone figi] i *'il-mišmāš'* (المشماش) [morela]. Jedzą też *'it-mar fi-z-zīt'* (التمر في الزيت) [marynowana daktyl w oliwa] i *'il-burdgān'* (البرقدان) [pomarańcza].

Siedemnastego *'yanāyir'* zaczyna się okres *'sa'd is-s'ūd'* (سعد السعود). W tym czasie wszystkie żywe istoty, zwierzęta i rośliny korzystają z deszczu, co ocenić można po ilości mleka, które dają zwierzęta. Ludzie opisują ten okres w następującym przysłowiu: *'idā dḥal sa'd is-s'ūd yiġrī il-mā fi-l- 'ūd w-yuḥun kul mabrūd w-yaṭla' il-ḥlīb fi-t-tyūd'* (سعد السعود يجري الماء في العود ويسخن كل مبرود) (ويطلع الحليب في الثيود). To znaczy, że kiedy zaczyna się *'sa'd is-s'ūd'* woda płynie w gałęziach drzew, wszystko się nagrzewa i mleko zbiera się w wymionach krów i kóz. Kolejne przysłowie mówi, że: *'sa'd is-s'ūd yḥarriġ il-ḥayya wi-l-ganfūd'* (سعد السعود يخرج الحية والقنفود), co oznacza, że w tym okresie każda żmija i każdy jeż wychodzi ze swojej nory.

Trzydziestego stycznia, po trzynastu dniach od *'sa'd is-s'ūd'* zaczyna się *'sa'd il-ḥbiyya'* (سعد الخبية). Wtedy temperatura rośnie, co pozwala owadom, gadom i płazom wyjść z ukrycia. Przykładem jest przysłowie: *'sa'd il-ḥbiyya yḥarriġ kul mithabiyya'* (سعد الخبية يخرج كل متخبية). Koniec *'fibrāyir'* jest znany z wyjątkowo trudnego okresu, który zaczyna się dwudziestego piątego *'fibrāyir'* i trwa od siedmiu do ośmiu dni, i który znany jest jako *'girrit ḥayyān'* (قرة حيان) i *'il-ḥsūm'* (الحسوم). Mówią że *'il-ḥsūm il-bī' wi-š-šrā fih masmūm'* (الحسوم البيع) (والشراء فيه مسموم) [w okresie *'il-ḥsūm'* kupno i sprzedaż są zatrute].

Jednym z najważniejszych pór roku w kalendarzu rolniczym jest por *'māris'*, *'ibrīr'* i *'māy'*. „*Māris'* jest to ostatni czas na sadzenie drzew, w *'ibrīr'* i *'māyū'* jest już na to za późno. Przysłowie mówi: *'fātik il-ġars qbal māris'* (فاتك الغرس) [Przeoczyłeś czas na sadzenie drzew w marcu]. Temperatura zaczyna rosnać, a jednocześnie pada deszcz. Jest to dobry sygnał dla rolnika, który cieszy się tym miesiącem po trudnym *'yanāyir'* i *'fibrāyir'*. Trudności te zostały opisane w przysłowiu: *'iz-zar' yaġrḥu yanāyir w-yuqṭlu fibrāyir w-yitsma 'la*

māris” (الزرع يجرحه بناير ويقتله فيراير ويتسمى على مارس). Co oznacza, że zła pogoda w ‘*yanāyir*’ i ‘*fibrāyir*’ wpływa negatywnie na pszenicę a ‘*māris*’ czuwa nad jego dobrą jakością.

Deszcz w ‘*ibrīr*’ jest bardzo ceniony ze względu na swoją wartość. Od 27 ‘*ibrīr*’ do 4 ‘*māyū*’ trwa okres ‘*in-nīsān*’ (النيسان) Ludzie oceniając go mówią: “*mā nīsān illi ya ‘rif qadrah yišrīh bi-l-kīsān*” (ماء نيسان اللي يعرف قدره بشره بالكيسان). Oznacza to, że ten kto zna wartość ‘*ibrīr*’ deszczu, kupuje go za każdą cenę. Ludzie znający wartość tego deszczu zbierają go i dają zwierzętom, podlewają nim również rośliny. Rolnicy wierzą też, że ten deszcz osłepia węże, więc zmniejsza zagrożenie dla zwierząt. Jeśli deszcz nie pada w kwietniu, węże będą zagrażały zwierzętom aż do zimy. Podsumowuje to następane przysłowie: “*štā nīsān ta ‘mī il-hayya fi-l-kīfān*” (شتاء نيسان تعمي الحية في الكيفان) [deszcz ‘*nīsān*’ osłepia węże w jaskiniach].

Początek ‘*māy*’ oznacza wzrost temperatury, więc nie jest dobrym czasem na oranie ziemi, ponieważ wszystko co rolnik posieje będzie stracone. Jest to początek czasu zbiorów, a nie zasiewów. Siedemnastego ‘*māj*’ zaczyna się sezon letni. Dzień ten jest znany jako umieranie ziemi. Z tym związanych jest kilka praktyk, między innymi, odradza się spanie w ciągu dnia. Rolnicy składają zwierzę w ofierze i dzielą mięso pomiędzy członków wspólnoty. W tym dniu odwiedza się również groby członków rodziny i świętych. Następnego dnia zaczynają się żniwa. od tego czasu można spać na zewnątrz, ponieważ temperatura jest umiarkowana.

Od dwunastego ‘*yūnyū*’ do dziewiętnastego ‘*gūst*’ trwa najtrudniejszy i najgorętszy okres w ciągu roku. Ten okres znany jest pod nazwą ‘*iš-šmāyim*’ (الصمايم) [zapory]. Mówi się: “*rīh iš-šmāyim tugtil il-bhāyim*” (ريح الصمايم تقتل البهايم). Wiatr, który wieje w tym czasie, wpływa negatywnie na zwierzęta, co wymaga od właścicieli większej opieki nad nimi. Ludzie uważają też, że jeśli wtedy pojawią się chmury, to następny rok rolniczy będzie deszczowy. Miesiąc ‘*yūnyū*’ i ‘*yūlyūz*’ to jest czas na ‘*il-ḥṣād*’ (الحصاد) [czas zbiorów]. W tym okresie zbierają też miód z uli. Ludzie pielęgnują kilka zwyczajów związanych z wodą i ogniem, ponieważ wierzą, że mają one moc oczyszczającą. Na przykład świętują rozpalając ognisko ze starych gałęzi i krzewów i przeskakując nad nim. Wierzą, że dym z tego ogniska oczyszcza dom, pola i zwierzęta, zabija złe moce i chroni przed złem. Ludzie wykorzystują ogień i przeskakują nad nim, podlewając go wodą, żeby nie rozrzestrzeniał się za bardzo. W niektórych regionach praktykuje się na koniec żniw ‘*rūsit il-ḥṣād*’ (عروسة الحصاد). To znaczy, że rolnik na ostatnim kawałku swojego pola zostawia kilka metrów zboża, którego nie zbiera. W tym dniu wszystkie kobiety ubierają się odświętnie i zbierają to zboże pojedynczo, kłos po kłosie śpiewając tradycyjne piosenki. Dzień kończy się wielkim gotowaniem i wszyscy zasiadają do wspólnego obiadu.

Miesiąc ‘*gīšt*’ i ‘*siktambar*’ to miesiące oznaczające koniec lata i początek jesieni, ponieważ pogoda zaczyna się wtedy zmieniać. Opisują je przysłowia, mówiące, że: “*gūšt fi-awlu tīn w-fi-āhru tīn*” (غوشط في أوله تين وفي آخره طين). To

znaczy, że na początku ‘*gūṣt*’ owoce figi są dojrzałe, a na koniec sierpnia zaczyna pojawiać się deszcz. „*Štambar*”, w tym miesiącu rolnik zaczyna przygotowywać się do orania ziemi, co podsumowuje następujące przysłowie: “*fi-štambar yuktur il-mā fi-l-bīr wi-l-fallāh ya ’rif mā ydīr*” (في شتنمبر يكثر الماء في البير والفلاح يعرف ما يددير) To znaczy, że w tym miesiącu poziom wody w studniach rośnie i rolnik przygotowuje się do sezonu zasiewów. Ten okres znany też z ‘*gassālit in-nwādir*’ (غسالة النواذر). Deszczowy dzień zapowiada początek jesieni. Tunezyjczycy nazywają go “*gassālit in-nwādir*”, czyli ulewny sezonowy deszcz i burze, które trwają przez jeden dzień. To deszcz przygotowuje ziemię na nowy sezon rolniczy, który zaczyna się od orki, aby dać odetchnąć ziemi, a następnie zaorania ziemi na początek sezonu siewu. Tunezyjczycy wierzą w znaczenie sezonu jesiennego, w którym deszcze decydują o pomyślności sezonu, czemu dają wyraz powtarzając przysłowie: “*iš-šta ḥadra wi-r-rbī’ mnām wi-ṣ-ṣīf ṣa ’da wi-l-ḥrif huwa il-’ām*” (الشتاء شدة والربيع منام والصيف صعدة والخريف هو العام) [Zima jest zboczem góry, wiosna jest snem, lato jest wspinaczą, a jaka jesień – taki cały rok].

W ‘*uktūbar*’ i ‘*wambar*’ temperatura powoli spada, jest więcej deszczu i zimna. Siedemnastego ‘*uktūbar*’ zaczyna się pierwszy, wczesny etap zasiewów, które łącznie trwają sto trzy dni, do dwudziestego siódmego stycznia. Ten czas wymaga od rolników szczególnej dbałości o pola i opieki nad zwierzętami wykorzystywanymi do pracy i wszystkim co związane z przygotowaniem zboża i materiałów do pracy. Kiedy tylko pojawia się pierwszy deszcz rolnik zaczyna siać. Pierwszy dzień zasiewów jest bardzo ważny i świętuje się wtedy rozpoczęcie sezonu, przygotowując różne rodzaje chleba, hummus i bób. Nie brakuje dań z ‘*kuskī mḡarra’ bi-l-ḥlīb*’ (كسكسي مجرد بالحليب) z dodatkami takimi jak np. granaty i daktyle, które łącznie jedzą wspólnie, nie zapominając o podzieleniu się z sąsiadami i ubogimi.²¹

3. Kalendarz Rolniczy Ġaylāna w wybranych tunezyjskich opowieściach ludowych

Mieszkańcy Afryki Północnej, zwłaszcza rolnicy, opowiadają swoim dzieciom legendy o Ġaylānie i przekazują im wiedzę na temat roku rolniczego, którą zdobyli dzięki swoim przodkom. Celem rozpowszechniania tych legend jest czerpanie mądrości z tradycji i przekazywanie informacji w prosty i przyjemny sposób, który ułatwia ludziom zrozumienie, uczenie się i wprowadzanie w życie wiedzy w nich zawartej. Legendy te opisują doświadczenia Ġaylāna i jego wiedzę na temat pór roku, zmieniającej się wraz z nimi pogody oraz związanych z nimi zwyczajów rolniczych.

²¹ Por. Burtāl, Ḥ. ”Al-Manāzil al-filāḥiyya wa-al-qwāl al-ma’ṭūra”; Ben ’Liy, M. Aṣ-Ṣ. ”At-Taqwīm”; Būlifa, ’A. ”Tāwnāt nat tanbuṣ fi-turāt ḡbāla il-lyālī wi-ḥkūza wa-mawt l-arḍ wi-l-’unṣura wi-ṣ-ṣmāyim”; S’īdān, A. ”Ḥisāb Ġaylān fi-l-fuṣūl wa-ayyām al-’ām”.

Imię Ġaylān (غيلان) powiązane jest ściśle z legendami, które mieszkańcy Afryki Północnej opowiadali sobie przez wieki, i w których rzeczywistość mieszała się z wyobraźnią tak bardzo, że aż trudno jest odróżnić, co jest faktem, a co mitem. Legendy te stały się znane pod nazwą ‘*usṭūrat ḡaylān*’ (أسطورة غيلان) [Legenda Ġaylāna]. Pewne jest, że opowiadania te są silnie związane z rzeczywistością kulturową Tunezji pod względem języka oraz innych aspektów społecznych i geograficznych. Lokalny, swojski charakter legend Ġaylāna sprawia, że przenikają one do rzeczywistości, stając się częścią codzienności zwykłych mieszkańców kraju. Odzwierciedlają ich zwyczaje, zakorzenione w tunezyjskiej tradycji, nie dając poczucia, że są to tylko baśnie dla dzieci. Postrzega się je jako prawdziwe historie, które opisują zarówno święta, zwyczajne dni, jak i wydarzenia historyczne. W historiach tych ma swój początek szereg przysłów.

Mimo swojego lokalnego, tunezyjskiego charakteru, legendy Ġaylāna stały się częścią wyobraźni kulturowej również innych krajów Afryki Północnej. Opowieści o Ġaylānie występujące w tym regionie są bardzo do siebie zbliżone, pomimo pewnych lokalnych różnic takich jak język i szczegóły charakterystyczne dla danego kraju. Opowieści o Ġaylānie przekazywane były ustnie, dlatego też ich treść różni się w większym lub mniejszym stopniu w zależności od regionu zamieszkania i dialektu, którym posługują się opowiadający je ludzie. Można powiedzieć, że istnieją różne wersje legend o Ġaylānie, jednak ich sens pozostaje niezmienny. Niezależnie od tego, gdzie opowiada się o Ġaylānie, wszystkie legendy sprawiają, że słuchacz zaczyna wierzyć, że jego historia jest prawdziwa, a nie, że jest tylko fantazją powstałą w ludzkiej wyobraźni. Jest to rzeczywistość ubarwiona nieco inwencją twórczą.

Spośród licznych opowieści autorka wybrała kilka, które przedstawia w niniejszym rozdziale. Oprócz realizmu magicznego znalazła w nich bogaty język, który odzwierciedla w pełni tunezyjską kulturę ludową. W celu zachowania ich oryginalnego charakteru oraz przybliżenia ich czytelnikowi, legendy zostaną przetłumaczone na język polski oraz zapisane w dialekcie tunezyjskim za pomocą alfabetu arabskiego i przetransliterowane. Wszystkie teksty są dostępne tylko w wersji ustnej. Dokonano transkrypcji na pismo arabskie oraz transliteracji, wzorując się na standardzie transliteracji znanej jako Współczesny Standard Arabski (MSA), z pewnymi, jednakże, modyfikacjami w celu przybliżenia transkrypcji fonetycznej. Jak dotąd wśród arabistów nie ma zgody co do transliteracji tekstów dialektalnych.

3.1. Gittit Ḥayyān (قرة حيان)

Legenda ta opowiada o pasterzu, który dawno temu mieszkał pośrodku bezkresnej, urodzajnej krainy nazywanej Frīga. Ta żyzna kraina, obfitująca w pszenicę i jęczmień przyciągała plemiona z najodleglejszych terenów. Frīga od zawsze była celem wędrowców poszukujących ziemi, która wyżywiłaby ich samych oraz ich zwierzęta, zapewniając im godne i dostatnie życie. Mieszkańcy Frīgi byli przywiązani do swojej krainy i modlili się, żeby zawsze panował w niej pokój.

Wracając do pasterza – legendy nie są zgodne co do jego pochodzenia. Każda z nich podaje inną historię. Wiadomo jednak, że miał na imię Ġaylān, choć zwracano się do niego czasem też Ḥayyān – Ḥayyān wyszedł w pole, Ḥayyān wrócił do domu, Ḥayyān wyjechał z wioski. Imię to przyłgnęło do niego i zarówno wśród rodziny, jak i obcych, wśród panów jak i służących stał się znany jako Ḥayyān. Jak się później okazało sława jego imienia przekroczyła granice Frīgi.

Nikt nie ma pewności skąd Ġaylān pochodził, ale każdy, kto o nim słyszał, upierał się, że ma z nim wspólnych przodków, każdy chciał, żeby był on częścią jego rodziny. Opowiadano o nim z dumą w głosie, próbując udowodnić, że był Arabem z plemienia Durayd, co za tym idzie jego pradiadkowie pochodzili z Najd – skąd też jest Al-Ġāziya Al-Hilāliyya.

Hodowla zwierząt była we Frīdze bardzo cenionym zajęciem i dobrym sposobem na pomnażanie majątku. Spośród wszystkich ówczesnych pasterzy Ġaylān miał największe stada krów, kóz i owiec. Ich liczebność należało liczyć w setkach, a wyróżnić wśród nich można było przeróżne gatunki, różniące się od siebie kolorami, cechami wyglądu i przeznaczeniem. Jedne nadawały się na mięso, inne dostarczały najbardziej wartościowego mleka, a futro innych dawało ciepłe okrycie. Ḥayyān był więc najbogatszym pasterzem w całej Frīdze. Słyszał ze swojej szlachetności i pokory. Mówiono, że miał prawdziwy dar do pracy – wszystko, czego się podjął, kończyło się sukcesem. Wszyscy rolnicy cenili jego wiedzę, szanowali go za jego dobroć, a w jego oczach widzieli miłość do ludzi, zwierząt i przyrody. Ġaylān znany był ze swojej życiowej mądrości i cierpliwości. Wszystkie te cechy sprawiały, że był wzorem do naśladowania dla pozostałych mieszkańców krainy.

Ḥayyān miał dwie żony. Były to najpiękniejsze kobiety, jakie mógł stworzyć Bóg. Obie mieszkały z nim w jednym domu, a ich wspólne życie było zgodne, szczęśliwe, pełne wzajemnej miłości i szacunku. Mąż traktował obie żony sprawiedliwie i dbał, żeby nigdy niczego im nie brakowało, a one odwdzięczały mu się posłuszeństwem. Pierwsza żona Ġaylāna była beduiną, pochodzącą z tej samej rodziny co on. Ponieważ wychowała się wśród rolników i pasterzy doskonale знаła się na uprawie ziemi i hodowli bydła. Rozumiała potrzeby zwierząt, znała wszystkie gatunki drzew, krzewów i zbóż. To ona pomagała mężowi w zasiewach i żniwach oraz sprawowała opiekę nad zwierzętami. Doiła krowy i kozy, a także nadzorowała pracę pomocników. Ġaylān zawsze chwalił jej wiedzę i umiejętności.

Każdego roku, gdy pola u podnóży gór zaczynały pokrywać się lodem, Ḥayyān uciekał daleko w głąb Frīgi w poszukiwaniu wciąż jeszcze zielonych pastwisk, na których mógłby paść swoje zwierzęta. Wyprawa trwała zazwyczaj trzy miesiące. Ġaylān nigdy nie wracał przed ‘*nuzūl il-ġamrāt it-tlāta*’ i upływem siedmiu dni, które następują po ‘*il-ḥsūm*’. Czekał aż miną mrozy, trawa znów się zazieleni, a gałęzie drzew powoli zaczną uginać się pod ciężarem kwiatów, których zapach zapiera dech w piersiach. Również tego roku Ġaylān zaplanował podróż. Poprosił swoją żonę – Beduinę, żeby zechciała mu towarzyszyć, by pomóc w opiece nad stadami bydła. Druga żona, która pochodziła z miasta, usłyszawszy to zapragnęła wyruszyć razem z nimi. Zazdrosna o męża, z gniewem w głosie wyraziła przekonanie o tym, że ona także będzie w stanie zaopiekować się zwierzętami w czasie podróży. Ġaylān odmówił jednak kategorycznie i pozostał niewzruszony na jej błagania. Nakazał jej pozostać w domu i opiekować się nim. Powierzył jej też ważne zadanie – obserwowanie drzewa migdałowego. Kiedy jego koronę pokryją kwiaty, powinna jak najszybciej wysłać do męża służkę. Będzie to dla niego znakiem do powrotu. Na koniec rozmowy pozdrowił ją, po czym odjechał.

Dom Ġaylāna i jego rodziny był typowym, tradycyjnym, wiejskim, tunezyjskim domem. Nie epatował bogactwem, nie wyróżniał się wielkością, ale nie był też ciasny ani biedny. W jego wnętrzu krył się stosownej wielkości dziedziniec, a dookoła niego znajdowały się pokoje i kuchnie. Ściany domu pokryte były wapnem i zdobione tradycyjnymi dekoracjami, takimi jak ręka Fatimy i symbol ryby, wiszące nad framugą drzwi. Na zewnątrz domu z jednej strony stała obora, stanowiąca schronienie dla zwierząt oraz stodoła, w której składowano siano i nawóz. Nieopodal znajdowała się studnia, obok której stało poidło dla zwierząt, zawsze pełne wody. Wszystkie cztery ściany domu okalał bujny, zadbany rząd drzew figowych, migdałowców i opuncji.

Tymczasem pozostawiona sama w domu druga żona Ġaylāna rozpacziała z powodu samotności i tęsknoty. Zmęczona długim czekaniem na męża obwiniała się za brak obeznania w pracy na polu i doświadczenia ze zwierzętami. Była coraz bardziej rozgoryczona, a jej życie zdawało się puste i jałowe. Pytała samą siebie, dlaczego mąż ją zostawił. Każdego dnia nachodziła ją myśl, żeby opuścić dom i wyruszyć w drogę do męża. Natarczywe myśli nie dawały jej spokoju głównie nocą. Kiedy próbowała zmrużyć oczy widziała męża i śpiącą u jego boku pierwszą żonę i wiedziała, że nie może w żaden sposób temu zaradzić. W te bezsenne noce przewracała się w łóżku z boku na bok wzdychając i nie mogąc znaleźć ukojenia i spokoju. W ciągu dnia starała się odpędzać złe myśli i zabijała czas plotkując z sąsiadkami. Jednak ku jej rozpaczy, zimowe noce były bardzo długie, a bezsenność i czarne myśli zdawały się przeciągać je w nieskończoność. Podczas jednej z takich nocy zaświtał jej w głowie pomysł, który nie chciał odejść. Pewnego dnia postanowiła go więc zrealizować. Wstała przed świtem i wyszła do ogrodu. Zabrała ze stodoły tyle nawozu, ile zdołała unieść i wysypała go wokół migdałowca. Następnie przegotowała wodę i podlała nią drzewo. Powtarzała

te czynności codziennie, a drzewo zaczęło wypuszczać pąki, mimo że było na to jeszcze za wcześnie. Kobieta jednak na to nie zważała. Gdy tylko pąki przerodziły się w kwiaty zebrała ich garść i umieściła w szklanym flakonie, który owinęła swoją chustką. Z kwiatów powstały wyjątkowe perfumy, których używała dla swojego męża. Przywołała służącego, podała mu zawiniątko i poprosiła, żeby zaniósł je swojemu panu.

Służący spakował ostrożnie cenną przesyłkę, osiodłał muła i wyruszył w drogę do miejsca pobytu Ġaylāna. Wędrował przez kilka dni, szukając śladów zwierząt i obozowiska, aż odnalazł swojego pana. Kiedy Ġaylān zobaczył z czym do niego przybywa, zrozumiał, że żona dała mu znak. Wziął do ręki chustkę i poczuł piękny, odurzający zapach kwiatów, który przywiódł mu na myśl jego piękną żonę. Nagła tęsknota przeszła jego serce i zapragnął natychmiast zakończyć przedłużającą się rozłąkę. Rozwiązał tobolek i zdziwił się ogromnie widząc flakon wypełniony kwiatami migdałowca. Zwątpił w słuszność swoich obliczeń i uznał, że stracił rachubę licząc dni i noce spędzone z dala od żony. Postanowił jeszcze tego samego dnia spakować się i wrócić do domu, mimo wyraźnego zaniepokojenia jego żony – Beduinki, która była pewna, że obliczenia były zgodne z prawdą. Ġaylān uznał, że nie ma czasu do stracenia, a kwiaty stanowią dowód jego pomyłki. Nakazał żonie spakować obozowisko, zebrać siano w sieci i przygotować bydło do drogi. Wyruszyli w stronę domu śpiewając piosenkę: *“tęskniąc za nieobecną ħammą pozbawiła moje oczy snu”*. Kiedy dotarli do Ir-rgat w miejscowości ‘Īn Um it-Ṭ‘ālib’ między Tāla i Il-Gaṣrīn pogoda zmieniła się diametralnie. Nagle cały horyzont spowija gęsta, biała mgła, tak że nie można było odróżnić nieba od ziemi. il-mgāriḥ – jak mówi sama jej nazwa, to najzimniejsza miejscowość w całej Frīdze. Pasterz oniemiał ze zdziwienia i w popłochu zaczął szukać schronienia. Nie było jednak żadnego miejsca, w którym mógłby przeczekać nagłe załamanie pogody. Dookoła znajdowały się tylko skaliste góry. W jednej chwili pożałował decyzji o powrocie i zrozumiał jak bardzo się pomylił. Pogoda cały czas pogarszała się, niebo stawało się coraz ciemniejsze, a mgła gęstniała. Nagły, lodowaty podmuch wiatru zamroził wodę w pobliskim strumieniu. Ze wschodu nadszedł ostry, przeszywający wiatr mrozący dłonie i rozpętała się zamieć śnieżna. Ġaylān dostał się w tragiczną pułapkę. Oczami wyobraźni widział swoje owce padające bez życia na zamrożoną ziemię. Pośród wyjącego wiatru słyszał pełne cierpienia wołanie swoich kóz, ale nie mógł im już pomóc. Pasterz zaczął modlić się, prosząc Boga o ratunek dla siebie, choć wiedział już, że stracił wszystko, co kochał. Patrzył teraz na swoje zwierzęta leżące bez ruchu i wydające ostatnie tchnienie, pokonane przez mróz i śnieg. Rwał włosy z głowy i wołał swoje zwierzęta po imieniu: najdroższe *“yā iṣ-ṣardi ummīmti yā il-ḡṣūya ummīmti yā id-dar’a ummīmti”*. Pasterz nie mógł dłużej znieść tego widoku. Jego serce przeszywał ból głęboki jak rana. Ġaylān umarł z rozpaczy i zostało po nim tylko echo jego głosu pomiędzy górami od miejscowości Ir-Rwīs do Būlahnāš. Jego pierwsza żona oplakiwała go i lamentowała, że

wszystkiemu winne są kwiaty migdałowca: “Kwiaty migdałowca doradziły źle, w Rās Il-Mgāriḥ zostawiłeś mnie, zginął mój miły”.

Tragiczna wiadomość obiegła całą Frīgę. Rolnicy nie mogli uwierzyć w to, że tak nagle zginął najmądrzejszy z nich. Jego śmierć spowodowała ból i strach wśród ludzi. Odtąd już zawsze bali się tych dni i nazwali je ‘girrit ḥayyān’. Okres ten trwa osiem dni i przypada na przełom marca i kwietnia. Po dziś dzień nazwa ta kojarzy się ludziom z atakiem wielkiego mrozu, który spowodował śmierć niezwykłego pasterza i jego zwierząt. Przysłowia przypominające te smutne wydarzenia zostały na zawsze w pamięci mieszkańców Frīgi. Mówią one: “robiąc swoje obliczenia nie zapominaj o wnioskach Ġaylāna”; oraz: “wiele koźląt zginie, zanim girrit ḥayyān minie”/“Nie zaliczaj koźląt do stada, gdy girrit ḥayyān się skrada”.

قرة حيان

يحكيو في سابق الزمان كان يعيش غلام في وسعة فريقيا بلاد الخير والخمير والقمح والشعير. فريقيا للي من لآحد من عروش وقبايل. فريقيا هي جلالية وسعها لآامن ينجم يعرف حدها واللي من سخاها تجمع لبساطها ما الهطاية ومرباع لمتهم. وكيف مايقولو أمليها فريقة لآفرق لآفرق الله شملها. ها الرجل للي الخرافة ماتقول عليه شي على أصله وماعطاتنا حتى خبر على فصله اسمه في الأصل غيلان أما الناس ستانست تناديه في ساير الأيام حيان. هاو مشى حيان هاو جا حيان هاو طلع حيان هاو خرج حيان. لآصقت فيه آك التسمية وتشهر عند القريب والبعيد والأحرار والعبيد لين فات صيته حدادة فريقيا المسمية. واختلفت الناس على عرشه ونسبته وأهله وجده مايبين للي يفخر ويمجد ويقول للي هو عربي ميصل ويرجع دريدي من خير مفصل جدوده جايبين من نجد تربية السعالي باب من ببيان الكسب والرزق للي تعز مولاها إيرجع لقبيلة الزازية الهلالية... ماغلناش نرجعو وها الغلام يكسب من الريضان والغنام مالايكسبو في زمانه حد ورصلات الماعز والنعاج عنده بالميات وعلى الحواء والغرة والربشة والسودة والحمرآء. الحاصل حيان كان أغنى غلام في البر. جميع الأنواع والصفات وذراع كيف مايقولوا والفلاحة الكل عاطينوا كار وقدر صاحبنا كان مولى همة عالية متموم ما يخصه شي باع على ذكاه للي يبرق من عينه والعطف للي يشاع من خزراته والحكمة والصبر للي تعرف بيهم وبلا شك صار المثل ليهم بالكامل.

حيان كان متزوج زوز نساء كيف مآحسن ما يخلق الخالق. الزوز عايشين معاه في حوش واحد عيشة هنية كلها ود ومحبة وتجمع بينهم المفاهمة التامة والصفاء والولفة. الغلام ماكان مقصر معاهم في شي وكانوا بالسمع والطاعة لآراجلهم. كانك من اللولة من البادية ومن عرش حيان تعرف الأرض وماتباعها وتفرق في أسرار العود والزرع وتفرز لغة السعي والزوايل علخاطرها تربات في الفلاحة من صغر سنها وراجلها ديما يمدح في خصالها. كانت هي للي تعاونه في خدمة الأرض من الحرث للزريرة للحنشان للحصاد. وهي للي واقفة على حلبان المعيز والبقر والسروح ولاهية بالسعي وبالسراح.

كيف مافي كل عام حيان يهرب من برد الليالي للي يجمد وينجي في دواير فريقيا بعيد على الجبال الباردة يسرح قريب الثلاثة شهر يتبع في ماتبقى من الحشيش والبقايع المرفقة لسعيه وهويشاته. ما يروح لوكره كان بعد ماينزلوا الجمرات الثلاثة: جمره الهواء وجمره الماء وجمره التراب وكملاو السبعة أيام للي يجوا بعد الحسوم يستنى لين يفوتوا بردات الفوارير ومايرجع كان ما الوطاء تطرى والجر يرخي أعرافه المنورة على وجه الأرض والعشب الراوي يفتق... والنوار الفواح يفوح بروايحه للي تشرح القلب. كيف العادة السنة حيان حضر روجه قاصد ربي باش ينجع وطلب من مرته العربية باش تجي معاه تعاونه على السعي ياخي قالت له البلدية بدلال: “نجمشي نعاونك أنا ياراجلي؟ شاهية نمشي معاك”. جاوبها هو بلهجة كاسحة لآفيها لآبيع ولآشراء: “يكون خير كنتعدي هنا وكيف ينور أشجار اللوز تبعتلي الوصيف باش نزوح. ردي بالك على روحك وعلى الدار”. الحوش كي الأحواش الكل، مردوع ومتوسط لا زينة زائدة ولا كلفة، فيه وسطية مستاسعة دايرة بيه البيوت والمطبخ، الحيوط محيرة بالجبر والزينة والخمس والحوت على التيجان. البرة من الحوش، وعلى شق ثمة الكوري متاع الهوايش ومخزن القش والخرطان وكومة الغبار، وحذى البير جابية تفرق بالماء. وعلى

الرابع شيرة، دابر بالحوش أعواد الكرم واللوز والعوينة وطابية هندي. البلدية وحدها قعدت كابية مكدرة من غياب مولى بيتها ومن المستنينة اللي طالت ديما نادمة ولايمة على روحها إللي ماتعرفش الفلاحة وكل مايهم الهوش والسعي كيف ضرتهما البدوية. موجوعة وحياتها امرارت كيفاش سلم إللي حاسة بيه.. وتهيض مواجعتها أكثر وأكثر فيها حيان إللي توحشاته وكل يوم ماذابيهما تلحق عليه من الفقد كيف يطويح الليل وتحرقها الغيرة وهي تتخيل فيه بين أحضان ضرتهما. تتهد على فراشها حزينة قزينة أش عندها ماتعمل كان تصبر على داها وماكان يفرج عليها شوية كان كي تتقابل في النهار هي والبعض من جاراتها. ليالي الشتاء طويلة أما هي لياليها تطوال أكثر وأكثر من السهر والنوم إللي هجرها والتخمام إللي شغلها لين هست عليها فكرة ماتخطر على بال ومحبت تفارقها. نهار من غبيش الأفجار هزت روحها للكوري ولمت غمار غبار وحصنت بيه كوب سجات اللوز... ورجعت سخنت الماء وخرجت سقاتهم بيه. وبقات هكاك أيامات كل يوم على هاك المعدل حتى فقتت الأعواد تكاميهما وبزغ نوارها قبل وقتها وقيل وقت مجالها. من حينها جمعت منها مايكفي لحاجتها وحطتها في فاشكة صغيرة ولقتها في فلوارتها بعدما عطرتهما بعطرها وريحتها اللي تغطي بيه سخابها وقت ماتلحق مولى بيتها في سريره ونادات لوصيفها وعطائو الصرة ووصائو يوصل الأمانة لسيداه.

خذا الوصيف الأمانة وسرز على البغلة ونده قاصد بقعة حيان يتبع في جرة رسلة السعي ومضارب الخيمة من بقعة لبقعة أيامات لين كهب على سيداه. حين ماري حيان لوصيف وشاف في يده الفولارة فهم إللي مرته بعثته أمارة. كيف خذاها من عنده غشاته روايح الهدية مرته وسرزت نيران الوحش في جاشه وزاد عليه من الغيبة إللي طالت. حل الصرة وشاف الفاشكة تعجب واستغرب كيف شاف نوار اللوز ودخله الشك في حساباته وتهيله إللي غلط في عدان الأيام والليالي. ويرغم ربية عشيرته البدوية وتوغويشها وشكها عزم على المرواح في الحين وقال مامزال. تالفتنا بعد ماتبت عنده إللي هذا هو وقت المرواح وقال لها: "لمي شباك القش بالصوت يلالي باش يقصر والخرطان واجمعي الغنم والأسعاي باش نشدوا الثنية". من حينهم شدوا الثنية الطريق:

"باينة سهرانة ياعيني هاه

ياعينا

باينة سهرانة على حمة

غيب ماجانا يا عينا

كيف وصلوا الرقط في عين أم الثعالب بين تالة والقصرين تبديل الفلك مرة وحدة وغشات الدنيا ضبابية ببيضة وبدت تتلف على روس الجبال لين ضاعوا بين السماء والوطاء. المقارح هي أبرد بقعة في فريقيا كيف ماعنده مالقي! مامعروف من اسمها. الغلام تصدم وقعد كاشح وبدا بلوج على بقعة يدقي فيها أما وين هيهات كان الصخر والجبال لين صار نادم على ها العملة إللي عملها وزربته في المرواح. الدنيا عمال تدكان والضبابية الشخمة تتلم وتكدي لين غطت روس الأجدال ولقتها لين ماعاد يفرز السماء من الوطاء. لحظة وثارت عجاجة باردة تجمد الماء وهب ريح من الغرب يكشف الأطراف وبدا الثلج يصب والريح تتلاعب بيه.

ادبج لئلا تحت مئوم ملياوزو زيانز مئازعمو مئاجند مينيعد فوشو. مئيصملا مئلاء نيكسما ملاغلا كاه مائشلا مينيعد رزخيد. "ي شدي لاقبام تبيقت تيشم. ي شل كي اعاض مئيصملا اه نم ينعنم ي برايد": ماضم طيعيد ايوشغلا اي يمينا يدرصلا اي: "ي دانو مسار ي اع طبخيد وهو لتقي ي للا ج لئلاو دربلا تحت قدماه جياطنت م عاتم عرجام ميفي عرج لئلا ي اع عرزمو مئيم تسدكت م عاتم مئغلا مئلس فاشام دعوب. "ي يمينا مئعدلا اي يمينا سيورلا نم ل ابلأ سوري نيد بواجدي عدصلا فيك م دوص دعقو مئاحلاو ايندلا قراف نيل مئيبغلاو م جولانم مئبودبلا كاه مئاحاصو. مئدميض لا اودلا مئيللا لولحمو قراغ حرج اميك ش انحلوب.

زوللا راونا يديتيرغ

حراقملا سار ي في نئيلخ

"حراسلا ي ذلاو مئغلاب ي ذلا

نايدت قرقد اهومسو مايلالا كاه نم واونتي اوراصو مئحلافا تافاخ نيل اقيرو فرايود ي في يزرملا ربخلا عرس ريربنا نم عبراو سرام نم مايا عبرا ذخات قرقد. اهلاومو مئغلا تومي في تببست ي للا مئيدبلا كاه ماهيب اوركذتي

امو ربتعتو نايح يرجام ركفتت لايحلا ش ابدهاش تالحمو لاقمأو تاملك اقير فلها تر كاذ في ذتدعقو
شرتعت:

”وشاستنام لجارلا كاه باسحو لباسد بسحا“

”ماتقول جديانك جديان“

وخر فانك خرفان

إلا بعد قره حيان“

”عريت بي يانوار اللوز طلعتني في شمس عقب تفاسيخ الليالي“

المصدر: قره حيان سرد تقليدي للأيام والفصول²²

*yihkīw fī sābiq iz-zmān kān y'īs gāllām fī wis 'it frīga blād il-hīr wi-l-hmīr wi-l-gamh
wi-š-š 'ir. frīga illi min wis 'ha la min ynağğim ya 'rif hadhā wi-illī min shāhā tağma '
libsāthā ma la had min 'rūs wi-qbāyil. frīga hiya gāllābit il-haṭṭāya w-mirbā '
lammithum. w-kīf mā yqūlū ummalīha frīga la farrig allah šamlha. ha-r-rāğil illi
la-hrāfa mā tqūl 'līh šay 'la ašlah w-ma 'īatna ḥatta hbar 'la faşlu ismu fi-l-
laşl gāylān āma in-nās stan sit tnādīh fī sāyir l-ayyām ḥayyān. hāw mša ḥayyān
hāw ġa ḥayyān hāw ṭla ' ḥayyān hāw hrağ ḥayyān. lişqit fih ā kit-tasmya w-tişhar
'and il-qrib wi-l-b 'td wi-l-laḥrār wi-l- 'bīd līn fāt şītu ḥdādīt frīga l-mismiyya.
w-iḥtalafa in-nās 'la 'arşu w-nisbtu w-ahlu w-ğiddu mā bīn illi yuḥfir w-ymağğid
wi-ygūl illi huwa 'arbi myaşşil w-yarğa' drīdi min hīr mfaşşil ġdūdu ġāyīn min
nağd yarğa' li-qabīlat iz-zāzja il-hilāliyya ... mā 'līnāş narğ 'ū! Tarbiyat is-s 'āy bāb
min bībān il-kasb wi-r-rizg illi t 'iz mawlāha w-hā il-ğlām yiksib mi-r-rīşān wi-l-
ğnām mā lā yiksbu fi-zmānu ḥad w-raşlāt il-mā 'iz wi-n-n 'āğ 'andu bi-l-miyyāt wa-
'la ġmī' l-anwā' wi-ş-şifāt: il-ḥawwa wi-l-ğarra wi-r-rabşa wi-s-sūda wi-l-ḥamra.
il-hāşil ḥayyān kān ağna ġlām fi-l-bar. şāḥibna kān mūla himma 'ālya matmom mā
yhuşşu şay bā' wi-drā' kīf mā yqūlu wi-l-fallāha il-kul 'āṭīnu kār wi-qdar 'la dkāh
illi yubruq min 'īnu wi-l- 'atf illi yşā' min ḥazrātu wi-l-ḥikma wi-ş-şabr illi ta 'raf
bīhim wi-blā şak şār il-maṭal līhim bi-l-kāmīl.*

*ḥayyān kān mitzawwiğ zūz nsa kīk mā aḥsin mā yaḥliq il-ḥāliq. iz-zūz 'āyşīn m 'āh
fī-hūş wāḥid 'īşa hniyya kulha wid w-maḥabba w-tağma' bīnhum il-mufāhma it-
tāmma wi-ş-şfa wi-l-walfa. il-ğallām mā kān mqaşşir m 'āhum fī-şay w-kānu bi-
s-sam' wi-ṭṭā' a l-rāğilhim. Kānik mi-l-lūla mi-l-bādyā w-min 'arş ḥayyān ta 'rif
l-arđ w-mā tāba 'ha wi-tfarriq fi-asrār il- 'ūd wi-z-zar' w-tifriz luğat is-sa'y wi-
z-zawāyil 'lahāṭirha trabbāt fi-l-flāha min şuğr sinha w-rāğilha dīma yimdaḥ fi-
ḥşālha. kānit hiyyailli t 'āwnu fī-ḥidmit l-arđ mi-l-ḥarṭ li-z-zirri' a li-l-ḥaşşān li-l-
ḥşād. w-hiyya illi wāqfa 'la ḥalbān il-m 'iz wi-l-bgar wi-s-srūh w-lāhya bi-s-sa'y
w-bi-s-surrāh.*

*kīf mā fī kul 'ām ḥayyān yuhrib min bard il-lyāli illi yğammid w-yanğa min min dwāyir
frīga b 'td 'a-ğ-ğbāl il-bārda yasriḥ qrib it-ṭlāta şhur ytabbi' fī-mā tbaqqa mi-l-ḥşīş
wi-l-bqāyi' il-mirfqa l-sa 'yu w-hwayşātu. mā yrawwiḥ l-wakru kān ba 'd mā yinzlu
il-ğamrāt it-ṭlāta: ġamrit il-hwā w-ğamrit il-mā w-ğamrit it-trāb w-kimlu is-sab 'a
ayyām illi yğū ba 'd il-ḥasūm yistanna līn yfūtu bardād il-fwāwīr w-mā yarğa' kān
ma-l-waṭa taṭra wi-ğ-ğar yarḥi a 'rāfu il-mnawwra 'la wağh l-arđ wi-l- 'uşb ir-rāwi*

²² Por. S'īdān, A. "Girrit Ḥayyān sard taqlīdī li-l-ayyām wa-l-fuṣūl".

yfattiq... wi-n-nuwwār il-fāwih yfūh bi-rwāhu illi tašrah il-qalb. kif il-'āda is-sna hayyān hađdir rūhu qāsid rabbi bās yanga' w-ṭlab min martu il-'arbiyya bās tgi m'āh t'āwnu 'a-s-sa'y qālit-lu il-baldiyya bi-dlāl: „nagimi n'āwnik ānā yā rāgli? šāhya nimši m'āk”. ġāwibha huwwa b-lahġa kāšha lā fīha lā bī' lā šra: „ykūn hūr ki-tug'di hna w-kīf ynawwir ašġār il-lūz tab'aṭli lūšif bās nrawwaḥ. ruddi bālik 'la rūhik wa-'la-d-dār”. il-hūs ki-l-ahwās il-kul mardū' w-mitwassit lā zīna zāyda w-lā kulfa fīh wišṭiyya mistās'a dāyra bīh il-byūt wi-l-maṭbaḥ il-hyūt mġayra bi-l-ġūr wi-z-zīna wi-l-hmus wi-l-hūt 'la-t-tiġān. Il-barra mi-l-hūs wa-'la-šiq famma il-kūri mtā' l-hwāyiš w-maḥzin il-ġaš wi-l-hurṭān w-kūmat il-ġbār wi-ḥda il-būr ġābya titraqiq bi-l-mā. wa-'la ir-rābi' šra dāyir bi-l-hūs a'wād il-kram wi-l-lūz wi-l-'wīna w-ṭābya hindi.

il-baldiyya waḥḥidha ga'dit kābya mkadra min-ġyāb mūla bītha w-mi-l-mistaniyya illi tālit dīma nādma w-lāyima 'la rūḥha illi mā ta'rifš il-flāḥa w-kul mā yhim il-hūs wi-s-sa'y kif darritha il-bidwiyya. mawġū'a wi-hyātha mrārit kifāš sallim fīha hayyān illi twaḥšātu w-kul yūm māđābiha talḥaq 'lih mi-l-faqd illi hāssa bīh... wi-thiđ mwāġa'ha aktir wa-aktir kif ytiḥ il-lil w-tahragha il-ġira w-hiyya tithayyil fīh bīn aḥdān darratha. tithad 'la-frāšha ḥzīna gziṇa āš 'andha mā ta'mil kān tušbur 'la-dāha w-mā kān yfariġ 'liha šwayya kān ki-titqābil fi-n-nār hiyya wi-l-ba'đ min ġārātha. lyāli iš-štā ṭwīla āma hiyya lyāliha tatwāl aktir wa-aktir mi-s-sar w-n-nūm illi hġarha wi-t-tuḥmām illi šġalha līn hassit 'liha fikra mā tuḥtur 'la-bāl w-mā ḥabbit t'fariqha. nār min-ġbīš l-afġār hazzit rūḥha li-l-kūri w-lammit ġmār ġbār w-ḥašnit bīh kūb saġrāt il-l-ūz ...w-raġ'it saḥnit il-mā w-ḥarġit sqāthum bīh. w-bqāt hakkāka ayyāmāt kul yūm 'la-hāk il-m'addil hatta fatqit l-a'wād tkāmīma w-bzaġ nuwwārha qbal waqtha w-qbal waqt mīġānha. min-hīnha ġam'it minha mā yakfi l-hāġitha w-ḥaṭṭitha fi-fāška šġira w-laffitha fi-fūlāritha ba'mā 'aṭritha b-'iṭra w-rīḥtha illi taġša bīh šḥabha waqt mā talḥaq mūla bītha fi-srīrha w-nādāt li-wšifha w-'ṭātu iš-šurra w-waššātu ywaššil l-amānu l-sīdu.

ḥda il-wšif l-amāna w-sarriz 'la-l-baġla wi-ndah qāsid buq'it hayyān ytabba' fī-ġurrit riolit is-sa'y wi-mđarib il-hīma min buq'a l-buq'a ayyāmāt līn kahlīb 'la-sīdu. hīn mā rā hayyān l-ūšif w-šāf fi-yiddu il-fūlāra fhim illi martu ba'ṭitlu amāra. kif ḥdāha min-'andu ġsātu rwāyih il-ḥađba martu w-sarzit nīrān il-waḥš fi-ġāšu w-zād 'lih mi-l-ġība illi tālit. ḥal iš-šurra w-šāf il-fāška t'aġġib wi-staġrib kif šāf nuwwār il-lūz w-daḥlu iš-šak fī-ḥsābātu wi-thayyālu illi ġlaṭ fī-'addān l-ayyām wi-l-lyāli. w-braġm rībit 'širtu il-bidwiyya wi-twaġwīšha w-šakha 'zam 'la-l-mirwāḥ w-qāl liha: „ limmi šbāk il-ġaš wi-l-hurṭān w-aġm'i il-ġnam wi-s-s'āy bās nšidu iṭ-ṭniyya”. min hīnhum šaddu iṭ-ṭniyya bi-š-sūt ylāli bās ygaššir iṭ-ṭriq:

„bāyta sahrāna yā 'īnī hā
yā 'īnyā
bāyta sahrāna 'lā ḥamma
ġayyib mā ġānā yā 'īnyā”

kif wuḥlu ir-rgaṭ fi-'īn um iṭ-ṭ'ālib bīn tāla wi-l-ġašrīn tbaddil il-flak marra waḥda wi-ġsāt id-dinya dāba bīda w-bdit titlaf 'la-rūs iġ-ġbāl līn dā'u bīn is-smā wi-l-wā. il-mġarīh hiyya abrid buq'a fi-frīga kif mā ma'rūf min-ismha. il-ġallām tišdam

wi-q'ad kāšah w-bda ylawwiğ 'la-buq'a yiddaga fiha āma hayhāt! mā 'andu mā lqa kān iṣ-ṣhar wi-ğ-ğbāl līn sār nādīm 'la-ha-l-'amla illi 'malha w-zarbtu fi-lmurwāh. id-dīnya 'ammāl tādkañ wi-d-dbāba iṣ-ṣahma titlam wi-tkaddi līn gāttit rūṣ l-ağbāl w-laffitha līn mā 'ād yifriz is-sma mi-l-wṭa. laḥza w-tārit 'ğāğa bārda tğammid il-ma w-hab rīh mi-l-ğarb ykaffiṣ l-aṭraf w-bda it-tiğ yṣub wi-r-rīh titlā'ib bīh.

hāk il-ğlām il-miskīn nizlit 'līh il-mṣība. yšūf b-'īnīh na 'ğātu w-ma 'zātu znāyiz wi-zwāyilu mītu taht it-talğ bda y'ayyīt muḍām: „yā rabbi manna 'ni min-h-l-mṣība dā'li kul šay. mšīt tfayyīt mā bqāli šay”. yuḥzur b-'īnīh li-š-šyāh mtā'u tiṭṭāyah hāmda taht il-bard wa-t-talğ illi yuqtul w-huwwa yḥabbīṭ 'la-rāsu w-ynādi: „yā iṣ-ṣardi ummīmti yā il-ğšūya ummīmti yā id-dar'a ummīmti”. ba'd mā šāf riolit il-ğnam mtā'u tkadsit mīta wi-mzarū'a 'la-t-talğ ġra fīh mā ġra mi-l-wağ' wi-l-ğbīna līn fāriq id-dīnya wi-l-ḥayāt w-q'ad sūdu kīf iṣ-ṣda yğāwib bīn rūṣ l-ağbāl mi-r-rwīs l-būlahnāš kīma ġuruḥ ġāriq w-maḥlūl lā līh lā dwa lā ḍmīda. w-ṣāḥit hāk il-bidwiyya:

„ğarrīt biyya yā nuwwār il-lūz
ḥallītni fī-rās il-mğāriḥ
lāni bi-l-ğnam lāni bi-s-sāriḥ”

sra il-ḥbar il-mirzi fī-dwāyir frīga b-kulha w-ṣāru yitnawāw min-hāk l-ayyām w-sammūha b-girrit ḥayyān yitdakru bīha hāk iğ-ğlīdiyya illi tsabbīt fī-mūt il-ğnam w-mūlāha. girra tāḥuḍ arb'a ayyām min māris w-arb'a min-brīr. w-ga'dīt fī-dākirt ahl frīga kilmāt w-amtāl w-mḥallāt šāhid bāš l-ağyāl titfakkir mā ġra l-ḥayyān w-ta'tabir w-mā tağtarriš.

1.

3.2. Girrit il-'Anz (زن عالا قرق)

Wersja 1

Przeminęły już zimowe noce, a wraz z nimi skończyły się mrozy przenikające człowieka do szpiku kości. Odeszła nuda i monotonia, które zatrzymują ludzi w miejscu na długie miesiące. Zaczynają się dni 'il-'zāra' razem z tymi dniami, które przychodziły z silnymi wiatrami, które wirują i wyją i wyrwa drzewa z korzeniami i zabiera wszystko na swojej drodze. Są to dni pożegnania z zimą. Ludzie zaczynają się cieszyć tym okresem i nawet zwierzęta zimą zamknięte w oborach się cieszą, bo wtedy powoli mogą zacząć wychodzić na pastwiska, żeby biegać i ruszać się swobodnie i jeść świeże rośliny, pachnące, o różnych kolorach i smakach, na widok których cieszą się nie tylko ludzie, ale też zwierzęta.

Była sobie jedna młoda koza, która nie bratała się z resztą stada. Była zakochana w sobie i dumna, cieszyła się swoją młodością i urodą i cieszyła się z końca zimy i że miesiąc 'aynār' minął, że przeżyła, więc ostatniego dnia 'aynār' wyszła na pole biegając, śpiewając i żartując, robiąc na złość 'aynār'. Mówiła do niego:

“Kaszi sobie sam wujku ‘*aynār*’, zaczyna się ‘*fūrār*’” (ona nie musi się już bać, ponieważ ‘*fūrār*’ to dobry czas, a ‘*aynār*’ przynosi choroby). ‘*aynār*’ się zdenerwował i zrobiło mu się przykro z powodu braku kultury kozy, zwłaszcza że w tym roku był łagodniejszy. Zastanowił się i powiedział do niej: “Ty niegrzeczna kozo! Pożyczę jeden dzień od wujka ‘*fūrār*’, on wyrzuci twoje rogi za dom i dzieci będą się nimi bawiły (nie wytrzymasz i umrzesz. Zostaną po tobie tylko rogi)”.

Bajka ta była powtarzana z pokolenia na pokolenie i została w pamięci ludzi znana jako ‘*girrit il-‘anz*’ (girra oznacza kryzys/kataklyzm) ponieważ z natury kozy nie mają grubego futra i szybko marzną zimą, jest im trudno przeżyć. Nazwa ta związana jest ściśle z temperaturą. Ten dzień jest jednocześnie nazwą bajki – kryzys kozy (wojna z temperaturą). Nazwa bajki pochodzi od nazwy najbardziej mroźnego dnia w roku. Dzień i bajka znane są też pod nazwą ‘*yūm is-slaf*’ [zapożyczony dzień].

”هاذوما الليالي وفاوا ومشى معاهم هاك البرد والجليدة اللي تجمد الدم وتبيس العظام وتفتتعت أيامات الكساد والتكشير اللي يخلوا بن آدم خلاقه عادمة وهاو أيامات العزارة هجمت بريهم الخايبة اللي يزمر تزمهير وبيرم ويدي ويطلع الأشجار بعروفا وكل ماجاء في طريقه. ها الأيام جاية تودع والناس فرحانة بتوديعها باش ترتاح حتى من الهوش والسعي اللي محصور في الزرابي فرحان باش ينجم يسرح قوايمه ويخرج للسروح يرحي فراسه اللي طوالت من طول مدة الحصر ويرتفع في الأرض الربيعي وذوق العشب الفال والفاوح اللي مزال كنيبت. عشب على كل ألوان يعوش القلب ويشرح الروح. هاي قم عنز شاردة وهاززها صغرها وغازنها الدنيا فرحانة اللي عدات برد الشهر اللي فات لابس خرجت تعاند في شهر أبنار في نهارة لخراني تنقر وتبرط وتعطف وتنقيس عليه. جاته قتله: ”كح كح ياعم أبنار هاو دخل فورار“. خدا قلبها بعد ماخمم وكنيس مليح: ”والله يابنت العار إلا! في خاطره وتغشش من قباحة ها العنزة اللي أندرا شنو تسحاب روحها مانتسلفك نهار من عند عمي فورار يرميك قريناتك خلف الدار يلعبولك بيهم الصغار“. وتواترت الحكاية أجيال بعد أجيال وقعدت في أذهانهم تتسمى بقرة العنز خاطر المعيز من أصله الوبر متعه خفيف ويتأثر ياسر بالبرد سماوها قرة العنز وإلا بسموه يوم السلف. ويوم السلف هذا أبرد يوم في العام“.

المصدر: أرشيف مغني وقافية نص فائزة المسعودي ترجمة للدراجة وقرارة علي سعيدان²³

hādūma il-lyāli wfāw w-mša m'āhum hāk il-bard wi-ġ-ġlīda illi tġammid id-dam wi-tyabbis il-'zām wi-tqaš'it ayyāmāt il-ksād wi-t-kišbīr illi yhallāw bnādīm hlāqu 'ādma w-hāw ayyāmāt il-'zāra hiġmit b-rīhim il-hāyba illi yzāmhīr tzāmhīr tizimhīr w-yubrum w-ydawwi wi-ygalli' l-ašġār bi-'rūgha w-kul mā ġā fi-trīġu hā l-ayyām ġāya twadda' wi-n-nās farhāna b-tawdā' ha bāš tartāh' hatta mi-l-hūs wi-s-sa'y illi maḥšūr fi-z-zrāyib farhān bāš ynaġġim ysarraḥ qwāyimu wi-yuḥruġ li-s-srūh yirḥi frāsu illi twālit min-tūl muddit il-ḥašr w-yarta' fi-l-ard ir-rib'i w-dūq il-'ušb il-fāl wi-l-fāwiḥ illi māzāl kinabbī. 'ušb' la kul alwān yna' wiš il-qalb w-yašrah ir-rūh. hāy famma 'anz šārda w-hāzizha šuġrha w-ġārritha id-dīnya farhāna illi 'addāt bard iš-šhar illi fāt lābās ḥarġit t'ānid fi-šhar aynār fi-nhāru lih'rāni tnaġġiz w-tbarṭa' wi-t'affī' w-tiṭfisaḥ 'līh. ġātu qatlu: „kuḥ kuḥ yā 'am aynār hāw dhal fūrār“. ḥda fi-hāṭru wi-tġaššīš min-qbāhit ha l-'anza illi andra šnuwwa tišhāb rūhha! qalḥa ba'dma ḥammim w-kanbis mlīh: „Wallahi yā bint il-'ār illa manitsallīfik nhār min 'and 'ammi fūrār yarmīlik grīnātik ḥalf id-dār yal' būlik bihim iš-šġār“. wi-twātrit il-ḥkāya aġyāl ba'd aġyāl w-qa'dīt fi-aḥānhum tūsama b-girrit il-'anz hāṭir il-m'iz min-ašlu il-wbar mta'u ḥfīf w-yit'attir yāsir bi-l-bard sammāwaha girrit il-'anz walla ysammūh yūm is-slaf. w-yūm is-slaf ḥada abrid yūm fi-l-'ām”.

²³ Por. S'īdān, A. "Girrit il-'anz".

Wersja 2

Zazwyczaj w połowie stycznia nadchodzi czas *'il-lyālī il-bīd'* i *'il-lyālī is-sūd'*. W zakresie *'il-lyālī il-bīd'* i *'il-lyālī is-sūd'* jest bardzo zimno, więc ludzie na ten czas przygotowują się latem, robią zaprawy (kuskus, papryka, suszą pomidory) robią zapasy i przygotowują się na trudne zimowe dni. W te dni, kiedy ludzie nie mają szansy na ruch, rzeki wylewają i pada śnieg, z tego pojawiło się przysłowie, że "w styczniu siedzisz i jesz". To znaczy, że nie masz szans się poruszać.

Bajka mówi, że w tym czasie była sobie stara kobieta, która mieszkała ze swoim mężem w małej, biednej szopie i mieli kozy. Wszyscy wiedzą, że kozy marzną zimą, ponieważ nie mają grubego futra. Kiedy zaczęła się zima, babcia i dziadek zaprowadzili swoje kozy do obora i próbowali ją ocieplić, zrobili wszystko, żeby kozom było ciepło. Nawet inni ludzie to robili. Niektórzy nakładali na kozy wełnę i nie wyprowadzali ich na pola, dopiero kiedy całkowicie minęła zima i zrobiło się ciepło, bo bali się, że kozy umrą z zimna. Akurat w tym roku miesiąc styczeń był łagodny i miał dobre serce, więc nie chciał być bardzo zimny. Był umiarkowany. Pewnego dnia pogoda była bardzo ładna, ptaki śpiewały na dworze, a kozy były zamknięte w oborze. Słyszając śpiew ptaków i czując ciepło zaczęły się ruszać i chciały wyjść. Babcia i dziadek wyjrżeli więc przez okno i zobaczyli, że pogoda jest ładna i widzieli, że biedne kozy meczą, wołają i kręcą się w miejscu. Zdecydowali zatem, żeby wyprowadzić je w góry. Zrobią sobie obiad na zewnątrz, kozy będą się pasły, a oni zjedzą posiłek. Staruszkowie pozbiali gałęzie na pięknym, szerokim, zielonym pagórku i zaczęli przygotowywać jedzenie, a kozy skubały trawę i hasały zadowolone. Nagle zaczyna wiać zimny wiatr, więc babcia powiedziała: "Ty styczniu! W twoim czasie nie nosiłam swoich starych ubrań (w zimie nosi się wszystko więc też stare ubrania, bo nie wystarcza). Nie musiałam używać ognia i nie jadłam cielęciny" (zima nie była sroga). Styczeń zezłościł się słowami babci, bo był w tym roku bardzo łagodny i zamiast usłyszeć podziękowania, babcia wyśmiewała się z niego. Styczeń krzyknął więc głośno i niebo zagrzmiało i błysnęło piorunami a styczeń zawołał swojego brata lutego: "bracie, pożycz mi jedną noc i jeden dzień, żeby zabić tę staruszkę, która wyzywała mnie i chciała mnie przechytrzyć". Niebo natychmiast zagrzmiało znowu i luty od razu podarował styczniowi jeden dzień swojego życia. Koniec staruszki był tragiczny, ale jeśli chodzi o kozy, to było wśród nich jedno kozłę. Kiedy byli w drodze na górę, ona biegła i śmiała się: "ty styczniu! Brzydzę się tobą! Jesteś ogień za ogień. (ciągle trzeba rozpalać ogień, bo jest zimno). W twoim czasie ani ptaki nie śpiewają ani sąsiedzi nie odwiedzają sąsiadów". Na to odezwał się styczeń i powiedział jej: „zamilcz, albo pokażę ci, na co mnie stać i czego nie pokażywałem dzień w dzień”. Koza na to: „Dzięki mojej pani, która ogrzewała mnie własnym dywanem i karmiła mnie jęczmieniem, a ja poiłam jej dzieci swoim mlekiem, dzięki temu żyję”. Styczeń rozgniewał się mocno i od razu zagrzmiał, ale koza ignorowała go i powiedziała mu: "już minąłeś, dzięki bogu, więc ja nie boję się twojej kary (już jest luty). W te dni (lutowe) biegam pomiędzy domami

i powodują płacz u waszych dzieci (ona wchodzi do domu i dzieci się jej boją)”. Na to styczeń zdenerwował się jeszcze bardziej i powiedział: “zaraz pożyczę jeden dzień od lutego, który sprawi, że twoje rogi staną w ogniu (usmażą ją i zostaną tylko rogi) i zostaną zabawką dla dzieci w wiosce”. Koza dalej była uparta: “nie będziesz mi grozić”. Zwróciła się do lutego: “Kaszl sobie wujku luty”. Na to luty bardzo zły odpowiedział: “twój wujek luty teraz zbije cię bez litości”. I od razu pożyczył jeden dzień styczniowi. Natychmiast niebo zachmurzyło się aż stało się ciemno i zaczęło grzmieć i spadł ulewny deszcz. Pogoda odrobiła to, czego nie było przez cały styczeń. Pogoda zabiła staruszkę i upartą kozę i od tego pochodzi nazwa bajki ‘*girrit il-‘anza*’.

2قرة العنز

”عادة في وسط شهر جانفي وقت الليالي البيض والليالي السود تبرد برشة كانوا العباد قبل في أواخر جانفي يلما العولة والكسكي الدياري والفلفل المسير اللي يحضروه في الصيف والطماطم الشايحة وغيره وغيره وكانوا يستعدوا لأيامات باردة برشة اللي تنقطع فيها الثنابا بالوديان اللي تحمل الثلج اللي ما يخليهموش يخرجا. ويقولوا ”يجنبر كول وقتير“ يعني كول وارکش ماتحركش. تقول الحكاية: فمة مرا عزوزة هي وعزوز يعيشوا في كوخ كانت عندهم معزات. الكنا نعر فورا اللي المعز ماعدنوش صوف أما عنده شعر يغطيه. كيف يجي فصل الشتاء هاك المعز يدخلوه للزريبة ويحاولوا يسخنوه قدر ما يمكن. فم حتى اللي كان يلف معيزه بالصوف باش يدفوا وما يخرجه كان ما الدنيا تسخن يخافوا عليهم من البرد يقتلهم أك العام بالذات شهر جانفي سخف على البشر من البرد وقرر باش ما يكونش بارد برشة عليهم وهاك المعز محصورين مابين أربعة حيوط وكل يوم يسمعون في التزقريق متع العصافير. أك العزوزة والشايب يطلوا من الدار يلقاوا الطقس باهي ماهوش خايب ومن صباح المعيز والحس متاعهم قرت هي وراجلها باش يخرجهم للجلب منها يطيبوا البرة ومنها أك المعيزات يسرحوا. في وسط هضبة واسعة بدأت هاك العزوزة هي والشيباني متعها يلما في الحطب باش يطيبوا وأك المعيزات يلعبوا ومن بلاصة لبلاصة. هوم هكاك وتهب نسمة باردة صاحت هاك العزوزة وقالت: ”أوه عليك يا جانفي تنرفز جانفي من اللبست فيك حواجبي القديمة ولا شعلت فيك النار باش ندفي وما كلينتش فيك حتى لحوم العجول الصغير“ كلامها خصوصا إنه هو كان ناس ملاح معاهم وماكانش بارد برشة وفي عوض تشكره استهزأت بيه صاح جانفي صبيحة كبيرة خلات السماء ترعد والبرق يبرق وعيط لخواه فررار وقال له: ”يا فررار سلفني ليلة ولا نهار خنقتلها العزوزة اللي وعطى فررار لخواه جانفي من حياته نهار. هاذا اللي صار مع العزوزة رعدت السماء انتكلم بالعار واللي تتحدى في“ كانك من المعيز معزة منهم وهوم طالعين في الثنية للجلب وهي تقول: ”جانفي أخ نار على نار لا تغرد فيك أطيبار ولا جار باستهزاء: ”تسلم! كلمها جانفي قال لها: ”تو باش تسكت ولا نوريك اللي ماورينكشي نهار بعد نهار“! بطل على جار“ انترفز جانفي السماء رعدت ونفرت وقالت: ”عديت يا طوبى! اللاتي تنفرش حصيرتها وناكل شعيرها ونرضع صغيرها“ تقصد ماك تعديت الحمد لله معاد يهمني في حد عواقب ”وها الأيام نخش لداركم ونبكي صغاركم“ وتقصد ما بلبيت عقوبي“ نفجعهم. جاوبها جانفي قال لها: ”نتسلف نهار من عند فررار يحطلك قريباتك في النار يخلي قرونك يلعبوا بيهم الصغار في انترفز فررار وعلى بلادتها قال: ”عمك فررار! الدوار“. استهزأت بيه وخزرت لفررار وقتله: ”كح كح يا عمي فررار“ يضربك وما يبريك“. وسلف نهار آخر لنهارات جانفي وبالوقت السماء تتعبي بالسحاب وتولي كحلة وترعد وبدات الشتاء تصب بالقوي وعوضت اللي ماصارش في جانفي الكل. الشايب هزت الشايب والعزوزة وصارت تلجية قتلت هاك المعزة بالبرد ومنها جات كلمة قرة العنز“.

المصدر: عيد الحب في قرة العنزة+حكايات تونسية²⁴

'ādatan fi-wiṣṣahr gānfi waqt il-lyāli il-bīd wi-l-lyāli is-sūd tibrīd barša kānu il-'bād qbal fi-awāḥir gānfi yilimmu il-'ūla wi-l-kusksi id-dyāri wi-l-fīlil il-msayyir illi yhaḍrūh fi-ṣ-ṣif wi-t-ṭmāṭim iṣ-šāyha w-gūru w-gūru w-kānu yist'addu l-ayyāmāt bārda barša illi titqṭa' fī-ha iṭ-ṭnāya bi-l-widyān illi tiḥmil wi-t-ṭiḷg illi mā yhalliḥūmš yuḥrūg. wi-yāqūlu: „diḡanbar kūl w-ganba“. ya ni kūl w-ganbar mā tiḥarrakiš. tqīl il-ḥkāya: famma mra 'zūza hiyya wi-'zūzha y'ṭsu fī-kūḥ kānit 'andhum ma'zāt. il-kulna na'rḥu illi il-ma'z mā 'andūs šūf āma 'andu š'ar yḡaṭṭih. kīf yḡi faṣl iṣ-ṣta ḥāk il-ma'z ydaḥlūh li-z-zriba wi-yḥāwlu yaṣḥnūh qadr mā yumkin. famma ḥatta illi kān yliḥ m'izu bi-ṣ-ṣūf bāš yidfāw w-mā yḥarḡūh kān mā

²⁴ Por. Ḥammūda, I. "Īd il-ḥub fī-girrit il-ma'za".

id-dinya tushun yḥāfu 'līhim mi-l-bard yuqtulhum. āk il-'ām bi-d-dāt šhar gānfi šḥif 'la-l-bašar –i-l-bard w-qarrir bās mā ykūniš bārid barša 'līhim w-hāk il-m'iz maḥšūrīn mā bīn arb'a ḥyūt w-kul yūm yasm'u fi-t-tzaqzīq mta' il-'šāfir. āka il-'zūza wi-š-šāyib yfūllu mi-d-dār yilqāw it-taqš bāhi māhūs ḥāyib w-min-šyāḥ il-m'iz wi-l-his mta' hum qarrir ḥiyya w-rāḡilha bās yḥarḡūhum li-ḡ-ḡbal minha yṭaybu l-barra w-minha āka il-m'izāt yasrḥu. fi-wišt ḥaḍba wās'a bdāt hāk il-'zūza ḥiyya wi-š-šībāni mta' ḥa ylimmu fi-l-ḥtab bās yṭaybu w-āka il-m'izāt yal'bu min blāša li-blāša. hūma hak kaka w-thib nisma bārda šāḥit hāk il-'zūza w-qālit: „ūh 'līk yā gānfi lā list fik ḥwāyḡi il-qdūma w-lā ša'ilt fik in-nār bās nadfa w-mā klītīš fik ḥatta lhūm il-'ḡul iṣ-šḡr"! tnarfaz gānfi min-klāmha ḥuṣūšan innu huwwa kān nās mlāḥ m'āhum w-mākāniš bārid barša w-ft-'ūd tuškru istahz'it bīh šāḥ gānfi šīha kbīra ḥallāt is-sma tar'id wi-l-barq yubriq w-'ayyit l-ḥūh fūrār w-qāllu: „yā fūrār sallifni lūla wi-nḥār ḥannuwutl ha-l-'zūza illi titkallim bi-l-'ār wi-lli titḥadda fiyya"! ra'dit is-sma wi-'ta fūrār l-ḥūh gānfi min-ḥyātu nḥār. ḥāda illi šār m'a il-'zūza kānik mi-l-m'iz ma'za minhum w-hūma ṭāl'īn fi-t-ṭniyya li-ḡ-ḡbal w-ḥiyya w-ḥiyya tqūl: „gānfi aḥ nār 'la nār lā ḡarrid fik atyār w-lā ḡār yūl 'la ḡār"! kallimha gānfi qāllha: „tawwa bās tuskut walla nwarrik illi mā warrītki nḥār ba'd nḥār"! bi-stihzā: „tušim lallāti nitfarriš ḥšrītha w-nākul š'īrha w-narḍa 'šḡrha"! itnarfiz gānfi is-sma ra'dit ra'dit w-qālit: „addūt yā ṭūbi mā ballūt 'qūbi"! tuqšud māk t'addūt il-ḥamdu li-llah mā 'ād yhamni fi-ḥad 'wāqib. „w-hā-l-ayyām ḥuṣ l-dārkuḥ w-nbakki šḡārkuḥ" w-tuqšud nafḡa'hum. ḡāwibha gānfi qāllha: „nitsallif nḥār min-'and fūrār yḥuṭillik grīnātik fi-n-nār yal'bu bīhim iṣ-šḡar fi-d-duwwār". istahz'it bīh w-ḥazrit l-fūrār w-qatlu: „kuḥ kuḥ yā 'ammī fūrār"! itnarfiz fūrār w-'la blādītha qāl: „ammik fūrār yuḍrbik w- mā ybarrīk"! w-sallif nḥār āḥar l-nḥārāt gānfi w-bi-l-waqt is-sma tit'abba bi-s-šāb w-twalli kaḥla w-tar'id w-bdāt iṣ-šta tšub bi-l-qwiyy w-'awḍit illi mā šāriš fi-gānfi il-kul. hazzit iṣ-šāyib wi-l-'zūza w-šārit ṭalḡiyya qatlit hāk il-ma'za bi-l-bard w-minha ḡāt kilmīṭ girrit il-'anz.

4. Kalendarz Rolniczy Ġaylāna w pamięci ludowej: wybrane przysłowia

Tunezyjska pamięć ludowa jest bogata w przysłowia opisujące pory roku, miesiące i dni. Rolnicy obserwowali uważnie zmiany pogodowe i opisywali je w swoich przysłowiach w formie żartów, anegdot, porównań i mówią (używając) językiem poszczególnych miesięcy. Przysłowia opisują nie tylko zmiany pogodowe, ale też czynności i tryb życia z nimi związane. Można też zauważyć, który miesiąc jest bardziej lub mniej ulubiony i które miesiące są wesołe, a które przygnębiające. Opisy miesięcy pokazują, że wyobraźnia ludzi jest bardzo bogata, ponieważ tworzyli oni nawet dialogi między miesiącami i nie zapominali przy tym o pięknym języku, który wydaje się prosty, ale jest bardzo opisowy i pełen informacji. Można to zobaczyć w powyższym materiale:

العام المبروك أراح نوريك خصايه الليل تصب النو وفي النهار تحمى القوايل

“il-'ām iṣ-šāba arrāḥ nwarrik ḥšāyilha il-līl tšub in-naw w-fi-n-nḥār taḥma il-gwāyil”

[Powie ci jak wygląda dobry rok – w nocy pada deszcz, a w dzień grzeje słońce].

سنين الخير ليهم دلائل في الليل مطر وفي النهار تحمى القوايل

“snīn il-ḥīr līhum dlāyil fi-l-līl mṭar w-fi-n-nḥār taḥma il-gwāyil”

[Urodzajne lata mają swoje znaki – deszczowe noce i słoneczne dni].

إذا رعد الرعد في الليالي سجي اللوح والمذاري

“*īda r’ad ir-ra’d fi-l-lyāli saġġi il-lūh wi-l-mḍārī*”

إذا تكلم الرعد في الليالي تسدي اللوح والمذاري

“*īda tkallim ir-r’ad fi-l-lyāli tsaddi il-lūh wi-l-mḍārī*”

[Jeśli grzmi w jasną noc przygotuj łopatę do ziarna i widły].

يعطيك مطرة تغذيك تتسيك في عقب الليالي

“*ya’īk maṭra tġaddik tnassik fi-’uġb il-lyāli*”

[Życzę ci pięknego deszczu, który napoi twoje rośliny. Dzięki niemu zapomnisz o trudach ciemnych nocy].

إذا هب القبلي صباطي وإذا هب الشرقي برنوسي

“*īda hab il-gibli ṣabbāṭi w-īda hab iṣ-šarqi barnusi*”

[Kiedy wieje wiatr ze wschodu przygotuj kalosze, a kiedy wiatr z zachodu przygotuj kozuch].

القبلي في الربيع هم وفي الصيف سم

“*il-gibli fi-r-rbī’ ham w-fi-ṣ-ṣīf sum*”

[Wschodni wiatr wiosną jest udręką, a latem trucizną].

الصيف ضيف والربيع منام والشتاء شدة ولو رخی

“*iṣ-ṣīf ḍīf wi-r-rbī’ mnām wi-ṣ-ṣtā šidda w-law rḥā*”

[Lato jest gościem, wiosna jest krótkim snem, zima – nawet łagodna – jest utrapieniem].

الصيف ضيف والربيع منام والشتاء شدة والخريف هو العام

“*iṣ-ṣīf ḍīf wi-r-rbī’ mnām wi-ṣ-ṣtā šidda wi-l-ḥrīf huwa il-’ām*”

[Lato jest gościem, wiosna jest snem, zima jest utrapieniem, a jaka jesień taki cały rok].

ما عا له وه في رخل او قد عص في صل او مانم عي بربل او قد دح اءاتشلا

“*iṣ-ṣtā ḥadra wi-r-rbī’ mnām wi-ṣ-ṣīf ṣa’da wi-l-ḥrīf huwa il-’ām*”

[Zima jest zboczem góry, wiosna jest snem, lato jest wspinaczą, a jaka jesień – taki cały rok].

فاكية الربيع النوار وفاكية الصيف القمر وفاكية الخريف الغلال وفاكية الشتاء النار وفاكية الدار الصغار

“*fākiyat ir-rbī’ in-nuwwār w-fākiyat iṣ-ṣīf l-aqmār w-fākiyat il-ḥrīf il-ġlāl w-fākiyat iṣ-ṣtā in-nār w-fākiyat id-dār iṣ-ṣġār*”

[Owocami wiosny są kwiaty, owocem lata jest kszyc, owocami jesieni: owoca, owocem zimy jest ogień, a owocami domu są dzieci].

قال الربيع أنا بيزولي قال الصيف أنا بسبولي قال الخريف أنا بغلولي قال الشتاء لموا وهاتولي

“*gāl ir-rbī’ āna b-bazzūli gāl iṣ-ṣīf āna bi-sbūli gāl il-ḥrīf āna bi-ġlūli gāl iṣ-ṣtā limmu w-hātūli*”

[Wiosna mówi: jestem kanką mleka, lato mówi: jestem kłosem, jesień mówi: jestem owocem, zima mówi: zbierz to wszystko i mi oddaj].

قال الشتاء هاني جيتك يامارس البوال أما بلها ولا عليها

“*gāl iṣ-ṣtā hāni ġitik ya māris il-bawwāl amma bilha walla ‘ilḥā*”

[Zima mówi do marca: idę do ciebie, dżdżysty marcu! Będzie mokro i urodzajnie albo sucho i marnie].

إذا طب مارس نقي قمحك وفارص تلقى فيه عضم الحجل والجرارس

“*īda ṭab māris naggi gamḥik w-fāriṣ talga fiḥ ‘dam il-ḥġal wi-ġ-ġrāris*”

[Kiedy zacznie się marzec wyrwij chwasty, a znajdziesz jajka kuropatwy i kalandry dwuplamistej].

الزرع في مارس يقول للمطر كل يوم باس ونهار بعد نهار شوية

“*iz-zar' ft-māris gul li-lmṭar kul yūm bās wi-nhār ba'd nhār šwayya*”

[Sadzonki w marcu mówią do deszczu: padasz za często albo za rzadko].

في مارس امش لزرعك وهاوس

“*ft-māris imši l-zar'ik w-hāwis*”

[W marcu musisz spieszyć się z sadzeniem, idź na pole i chroń ziarno przed ptakami].

قال مارس لبريل هاني جيتك يابريل يا بخل قله أنا نطلع السويلة من قاع البير

“*gāl māris li-brīl hāni gītīk ya brīl ya bhīl gallu āna nṭalla' is-sbūla min-gā' il-bīr*”

[Marzec powiedział do kwietnia: idę do ciebie, skąpcu. Kwiecień odpowiedział: to ja sprawiam, że kłosa rosną nawet w głębokiej studni].

قال بريل لميو هاني جيتك ياميو خضرة فليو قاله أنا نطيجها حلة كضل خضرة فليو

“*gāl brīl l-mayyu hāni gītīk ya mayyu ḥudrit flayyu gāllu āna nṭayyahha hilla kiḍal ḥudrit flayyu*”

[Zielony kwiecień powiedział do maja: idę do ciebie, maju. Maj odpowiedział: to ja przemieniam całe zboże w słomę].

شمس بريل تنشف الماء من البير

“*šams brīl tnaššif il-ma mi-l-bīr*”

[Kwietniowe słońce wysusza nawet wodę w studni].

ميو خمسطاش نيوم لبن وخمسطاش نيوم تبن

„*mayyu ḥamstāš nyūm lban w-ḥamstāš nyūm tbin*”

[Maj – piętnaście dni mleka i piętnaście dni słomy].

مناجلكم وهيو إذا دخل ميو هزوا

„*iḍa dḥal mayyu hizzu mnāḡilkum w-hayyu*”

[Kiedy zaczyna się maj – weź sierp i rusz w pole].

مايو يعمل برايو

“*māyū ya 'mil b-rāyū*”

[‘*mā*’ robi, co mu się podoba].

أش شيب الفلاح وهو صغير جدات مارس وتفريقية برير

“*āš šayyib il-fallāḥ w-huwwa ṣḡīr ḡaddāt māris w-tfirḡī't brīr*”

[Co sprawiło, że młody rolnik osiwił – to mrozy marca i powódzie kwietnia].

ينجينا من شمش بريل من جراد مارس ومن ريح ميو

“*ynaḡḡīna min šams brīl min ḡrād māris w-min rīḥ mayyu*”

[Niech Bóg chroni nas od suszy w kwietniu, szarańczy w marcu i wichury w maju].

وقفة من وقفات بريل ولا رعدة من رعدات ميو

“*wagfa min wagfāt brīl w-la ra'da min ra'dāt mayyu*”

[Krótka susza w kwietniu – lepsza niż ulewna burza w maju].

في أوسو احصد زرعك ولو يكون فليو

“*f-awissu aḥṣid zar'ik w-law ykūn flayyu*”

[W Awissu zbierz plony nawet jeśli są nadal zielone].

إللي لى ما يوني في أوسو مايلوم إلا نفسه

“*illi ma yūni fi-awissu mā ylūm illa nafsu*”

[Kto nie zarządził zbożem do Awissu, jest sam sobie winien].

لللي يحب نادره يكبر يحتر من عشرة شنتير

“*illi yḥib nādrah yikbir yahriṭ min- 'ašra štanbar*”

[Kto chce mieć duże stogi siana, musi siać w pierwszych dziesięciu dniach września/października/grudnia].

وين بزاع ماه اسأل على كتوبر

“*is 'il 'la ktūbar wīn bazza' māh*”

[Zapytaj październik, gdzie zgubił wodę]²⁵.

Tunezyjska pamięć ludowa wyróżnia się wyjątkowym bogactwem we wszystkim co dotyczy ludowych przysłów rolniczych, związanych niemal z każdym miesiącem w kalendarzu rolniczym. Ten z kolei jest ściśle związany z rocznym cyklem wegetacyjnym, w szczególności z drzewami, a dokładnie z drzewami oliwnymi. Przechodzenie od jednego sezonu do drugiego jest mocno związane z codzienną, ciężką pracą w polu. Jednocześnie jest to okres na celebrowanie tradycji, które są pielęgnowane z pokolenia na pokolenie i dbanie o to, żeby nie umarły.

Tunezyjczycy uważają rozpoczęcie wiosny za dobry czas dla ziemi i ludzi, ponieważ wiosna wyznacza granicę mroźnej zimy i związanego z nią przygnębienia. Tak samo wiosna wyznacza granicę ‘*fūrār*’, który opisany jest generalnie jako niepełny miesiąc, nie tylko ze względu na ilość dni, ale także na jego charakter. Nawet rolnicy, którzy zazwyczaj cieszą się na deszcz, martwią się deszczem padającym w ‘*fūrār*’, lutym. Wyczekują marcowego deszczu, który dla nich oznacza pełne bogactwo, a dla natury zmianę szat, co ilustruje przysłowie: “*gāl iš-šta hāni ḡṭtik ya māris il-bawwāl amma bilha walla 'ilha*” (قال الشتاء هاني) [Zima mówi do marca: idę do ciebie, dżdżysty marcu! Będzie mokro i urodzajnie albo sucho i marnie]. Tęsknotę za marcowym deszczem widać po reakcjach rolników – spieszą na pola i sady, żeby zacząć pracę przy sadzonkach i drzewach, o czym mówi przysłowie: “*iḏa ṭab māris naggi gamḥik w-fāriṣ talga fih 'dam il-ḥḡal wi-ḡ-ḡrāris*” (إذا طب مارس نقي قمحك) [Kiedy zaczniesz się marzec wyrwij chwasty, a znajdziesz jajka kuropatwy i kalandry dwuplamistej].

W ‘*māris*’ drzewa kwitną, a sadzonki, które chowały się całą zimę głęboko w ziemi, bojąc się zimna, wychodzą z ukrycia czując słońce i ciepło, które da im nowe życie. Kiedy zima zaczyna się powoli żegnać, ludzie, a szczególnie mieszkańcy gór i wiosek zaczynają przygotowania do przywitania wiosny. Dla nich jest to czas na pożegnanie z mrozem i ciemnością, powitanie narodzin natury i początek wzrostu temperatur. Ludzie powtarzają zawsze, że “*mṭar māris dhab ḥāliṣ*” (مطر مارس ذهب خالص) [deszcz w ‘*māris*’ jest złotem], co oznacza, że mar-

²⁵ Por. S’īdān, A. ”Amṭāl filāḥiyya taqlīdiyya fī-al-ayyām wa-al-fuṣūl”.

cowy deszcz jest bardzo pożyteczny, ponieważ sprawia, że rośliny i drzewa są zdrowsze i rodzą dobrej jakości plony. W przeciwieństwie do stycznia, który jest bardzo trudny, a deszcz padający w tym miesiącu nie jest lubiany ani przez ludzi, ani przez naturę. Podsumowując to językiem drzew oliwkowych: “*in-nār w-la m̄tar yanāyir*” (النار ولا مطر يناير) [lepszy ogień niż styczniowy deszcz]. Oznacza to, że drzewo oliwkowe bardzo boi się opadów deszczu w tym miesiącu, ponieważ będzie miało zbyt dużo owoców, co negatywnie wpłynie na jego zdrowie.

Wiosna jest czasem na intensywne prace związane z rolnictwem, między innymi na wrywanie chwastów, co opisuje następujące przysłowie “*māris naggi zar’ik w-fāris*” (مارس نقي زرعك وفارص) [Kiedy zaczyna się marzec, zadбай o wyczyszczenie swojego pola z chwastów]. Czynność tę wykonuje się w grupie w celu przyspieszenia pracy i oczyszczenia jak największej powierzchni, zanim chwasty urosną i uszkodzą rośliny. Należy się spieszyć, żeby zdążyć z odchwaszczaniem przed dniami ‘*il-ḥsūm*’, które są bardzo zimne i nie pozwalają na pracę w polu. Wiosna jest witana bardzo wesoło, kobiety zazwyczaj celebryją jej nadejście przygotowując różne tradycyjne słodkie, jedzenie i chleb, a szczególnie jeden rodzaj chleba o nazwie ‘*il-mbassis*’ (المبسس) zrobiony z najlepszej jakości mąki pszennej, oliwy z oliwek i daktyli. Kobiety pieką chleb i wysyłają go ludziom pracującym w polu. Dodają do chleba mleko lub kefir, ponieważ biały kolor oznacza czystość i dobre relacje ze wszystkimi ludźmi, którzy zaangażowali się w danym dniu w pracę u innych. Rolnicy pomagają sobie nawzajem pracując wspólnie raz na jednym, raz na innym polu. Jedzenie dostarczane przez kobiety daje dużo energii, biorąc pod uwagę składniki odżywcze zawarte w mleku i daktylach.

Pod koniec wiosny zaczynają się przygotowania do ‘*il-ḥṣād*’ (الحصاد) [żniw]. Ten okres przypada na koniec kwietnia i początek maja, jak pokazują powiedzenia: “*ida dḥal mayyu hizzu mnāḡilkum w-hayyu*” (مناجلكم وهيووا إذا دخل مايو هزوا) [Kiedy zaczyna się maj – weź sierp i rusz w pole], “*gāl brīl l-myyu hāni ḡṭik ya mayyu ḥudrit flayyu gāllu āna nṭayahḥa ḥilla kiḍal ḥudrit flayyu*” (قال بريل (لميو هاني جيتك ياميو خضرة فليو قاله أنا نطيحها حلة كضل خضرة فليو) [Zielony kwiecień powiedział do maja: idę do ciebie, maju. Maj odpowiedział: to ja przemieniam całe zboże w słomę]. W tym czasie nie widać latających ptaków, ponieważ wszystkie szukają jedzenia, zbierają je i magazynują oraz budują gniazda. Jest to okres godów, wysiadywania jaj i opieki nad pisklętami.

Ludzie często powtarzają, że lato “*iṣ-ṣīf bū iz-zawwālī*” (الصيف بو الزوالي) [lato jest ojcem biednych ludzi]. To znaczy, że w okresie lata, które trwa od 3 do 4 miesięcy, prowadzone są wszystkie zbiory: “*f-awissu aḥṣid zar’ik w-law ykūn flayyu*” (زرعك ولو يكون فليو في أوسو احصد) [W Awissu zbierz plony nawet jeśli są nadal zielone]. Lato pracuje za wszystkie pory roku, ponieważ wszystkie najważniejsze zbiory rolnicze odbywają się latem. Ludzie często biorą przykład z historii o mrówce i karaluchu. Praca w letnich miesiącach nie ogranicza się do pracy mężczyzn i pomocników, ale zaangażowana jest cała społeczność, od starszych członków rodziny po młodzież i dzieci. Każdy pomaga w miarę swo-

ich możliwości. Większość domów za dnia w tym okresie stoi pusta, ponieważ wszyscy pracują w polu. Znaczenie pracy w tym okresie można wywnioskować z przysłowia: “*illi ma yūni fi-awissu mā ylūm illa nafsu*” (إلى ما يوني في أوسو مايلوم) (إلا نفسه) [Kto nie zarządził zbożem do Awissu, jest sam sobie winien].

Jesień jest witana uśmiechem, radością i modlitwą do Boga o dobrą pogodę: “*iš-šta ḥadra wi-r-rbī' mnām wi-š-šīf ša'da wi-l-ḥrīf huwa il-'ām*” (الشتاء حدره والربيع منام والصيف صعدة والخريف هو العام) [Zima jest zбочem góry, wiosna jest snem, lato jest wspinaczą, a jaka jesień – taki cały rok]. Jesienny deszcz jest kluczowy dla całego roku, bo: “*illi yḥib nādrah yikbir yaḥriṭ min-'ašra šītanba*” (إلى يحب نادره يكبر يحرت من عشرة شتنبر) [Kto chce mieć duże stogi siana, musi siać w pierwszych dziesięciu dniach września/października/grudnia]. Jesień znana jest z silnych i niebezpiecznych wiatrów. Okres zasiewów zaczyna się piętnastego października każdego roku. Jedną z tradycji tego dnia jest, że kobiety niosą naczynie pełne masła lub masła klarowanego i jeden duży owoc granatu na pole (czas zasiewów zaczyna się z pierwszym dojrzałym granatem). Następnie otwierają granat używając do tego metalowej części pługu. Częstość dzieci owocami granatu, co brane jest za dobrą wróżbę, ponieważ dzieci są symbolem czystości i dobroci, a także wnoszą bogactwo do domu. Kobiety również smarują masłem cały pług i głowę zwierząt, które przy nim pracują. Symbolizuje to łatwą pracę, która idzie jak po maśle. Na obiad pierwszego dnia jest zawsze kuskus z mięsem albo z warzywami, ale najważniejszy jest sos z dodatkiem mleka. Potrawa udekorowana jest daktylami i granatami. Ten obfity obiad wysyłany jest na pola i wszyscy zbierają się w jednym miejscu, żeby zjeść razem. A jeśli jest to kolacja, zaprasza się ludzi do domu. Uczta jest okazją dla biednych, żeby zjeść wartościowy posiłek, a także dla ludzi, którzy mają ze sobą jakiś zatarg, żeby się pogodzić, ponieważ zaczyna się nowy, dobry rok.

Zima jest porą deszczu, a w górskich regionach również śniegu. O tej porze roku rolnicy przygotowują się od lata. Gromadzą jedzenie, ubrania i wszystko, co pomaga znosić niskie temperatury. W przeciwieństwie do tego, co uważa się powszechnie, zima nie jest czasem lenistwa i snu, ale czasem trudnym do przetrwania: “*iš-šīf dīf wi-r-rbī' mnām wi-š-štā šidda w-law rḥa*” (الصيف ضيف والربيع منام والشتاء شدة ولو رخی) [Lato jest gościem, wiosna jest krótkim snem, zima – nawet łagodna – jest utrapieniem]. Zima trwa od końca listopada do początku marca. W tym okresie (trzynastego stycznia) zaczyna się nowy rok rolniczy. Święto obchodzi się w nocy z dwunastego na trzynastego stycznia. Jest to okazja do spotkań z rodziną i mieszkańcami wioski, troski o innych oraz zbierania darów dla ubogich.

5. Kalendarz Rolniczy Ġaylāna a niektóre zwyczaje kulinarne ludowe

Tunezyjczycy kierują się kalendarzem rolniczym i dostosowując się do trudnych warunków klimatycznych, wykorzystują dostępne zasoby, żeby przygotować codzienne posiłki oraz dania na specjalne okazje. Próbują dzielić zapasy mądrze, biorąc pod uwagę porę roku i trudne dni w kalendarzu. Największe zapasy zostawia się na najtrudniejszy czas. Gromadzi się więcej niż potrzeba, spodziewając się nadejścia najgorszej pogody. Tak jak ludzie dbali o zapasy dla siebie, przeznaczali też jeden róg domu, żeby zgromadzić jedzenie dla zwierząt. Oczywiście zwyczaje te opisuje się w czasie przeszłym, ponieważ dzisiejsze rodziny rolnicze żyją tylko częściowo zgodnie z tymi tradycjami. Większość zwyczajów uległa zmianie, produkty kupuje się w sklepie. Rodziny żyją z dnia na dzień, kupując na bieżąco jedzenie dla siebie i zwierząt.

Tunezyjska kuchnia rolnicza zmieniała się wraz z porą roku kalendarza rolniczego, uwzględniając różne warunki klimatyczne oraz dostępne produkty, a ponadto cechowała się pewnym zróżnicowaniem między terenami górskim, a saharyjskim, ze względu na odmienne uwarunkowania kulturowo-geograficzne. Podstawowym produktem spożywczym w kuchni rolniczej są produkty mączne. Tunezyjczycy urozmaicają swoje dania dodając między innymi warzywa strączkowe takie jak *'il-ḥumus'* (الحمص) [ciecierzyca] i *'il-fūl'* (القول) [bób], co gwarantuje smaczne, pożywne i wartościowe posiłki. Dba się jednocześnie o jakość wizualną dań, zwracając uwagę na kolory i wygląd potraw, dobierając odpowiednią zastawę i sposób podania. Na przykład od nazwy *'il-kisra'* (الكسرة) [pieczywo] pochodzą różne rodzaje pieczywa, które różnią się formą, kształtem i sposobem przygotowania, a także porą ich spożywania. Formy pieczywa mają swoje znaczenie. Forma okrągła kojarzona jest z życiem, sukcesem i bogactwem, a forma trójkątna oznacza płodność i szczęśliwe życie. Z pewnością w kuchni rolniczej nigdy nie może zabraknąć daktyli w różnych gatunkach, kształtach i postaciach. Daktyle są obecne w wielu daniach podawanych o różnych porach dnia. Tunezyjczycy jedzą daktyle na śniadanie, ale też na kolację jako dodatek lub główny składnik dania. Każdy rolnik i pasterz w swojej torbie zawsze ma kilka daktyli.

Dawniej ludzie musieli zadbać o wszystko sami, planowali swój tryb życia według okresów rolniczych pór roku. Spodziewali się wszystkich możliwych zmian pogodowych i musieli liczyć tylko na to, co wyprodukowali. Musieli mądrze zagospodarować zapasy, żeby wystarczyło pożywienia dla całej rodziny na cały rok. Kobiety nie mogły nie robić zapasów *'id-dgīg'* (الذقيق) [mąki], *'il-gamḥ'* (القمح) [pszenicy] i *'iṣ-š'īr'* (الشعير) [jęczmienia], *'il-'sal'* (العسل) [miod] oraz *'iz-zibda'* (الزبدة) [masła]. Dbały o jakość produktów wybierając specjalne naczynia na przykład *'il-ḥābja'* (الخابية), *'il-golla'* (القلعة) i *'iṣ-šibriyya'* (الشبرية) z gliny i *'il-'akka'* (العكة) buklaki zrobione ze skóry koziej.

Panował szczególnie zwyczaj *'il-'ūla'* (العولة), robienia zapasów na cały następny rok. Zawsze rodzina robiła zapasy *'il-kuskī'* (الكسكي), *'il-mḥamṣa'* (المحمصة),

‘*il-burġul*’ (البرغل), ‘*šurbit il-frīk*’ (شربة الفريك), ‘*it-tšīša*’ (التشيشة). Większość ‘*il-ūla*’ była przygotowywana latem, po zbiorach produktów rolniczych, kiedy było dużo słońca potrzebnego, żeby ususzyć różne produkty. Zapasy przygotowywano na zimę, kiedy warunki atmosferyczne stawały się trudne, nie było zbiorów, padał deszcz i śnieg, które utrudniały ruch i drogę między wioskami a najbliższym miastem. Ze względu na niewielką ilość sklepów ludzie zdani byli na produkty, które sami wytwarzali i które zjadali na bieżąco, jednocześnie z części robiąc zapasy. Obowiązek robienia ‘*il-ūla*’ należał w dużym stopniu do kobiet i polegał na ich umiejętnościach i zdolnościach. Mężczyźni pomagali w pracach, ale główną rolę pełniły kobiety. Podczas robienia zapasów kobiety nie zapomniały też o ‘*id-dhān*’ (الدهان) [masło klarowane], które przygotowuje się i przechowuje w specjalnym glinianym naczyniu, żeby zachować dobry smak produktów. Nie zapomniano również o ‘*il-giddīd*’ (القديد) i o ‘*iš-šham*’ (الشحم), które były zamiennikami świeżego mięsa, a także pamiętano o ‘*iṭ-ṭmāṭim*’ (الطماطم) [pomidorów], ‘*il-filfil*’ (الفلفل) [papryki] oraz ‘*luffāhāt*’ (لفاحات) [przypraw]. Gromadzono też ‘*iš-šrīḥa*’ (الشريحة) [suszone owoce i warzywa] i nie zapomniano o ‘*iz-zīt*’ (الزيت) [oliwa] i ‘*iz-zītūn*’ (الزيتون) [oliwki].

Zimą ze względu na trudne warunki atmosferyczne, które dominują w dużej części kraju ludzie przerywali wypas zwierząt, zamykali je w ‘*iz-zrība*’ (الزربية) i karmili na miejscu. W tych trudnych dniach ludzie potrzebowali też więcej jedzenia i jedli na przykład ‘*il-barkūkiš*’ (البركوكش) rodzaj kuskus ugotowany z ‘*il-giddīd*’, jest to mięso jagnięce, które w okresie wiosenno-letnim miesza się z przyprawami, solą i tłuszczem i przechowuje w skórzanym ‘*mizwid*’ (المزود) [skórzana torba] do czasu, gdy będą potrzebne zimą i w wyjątkowych okolicznościach oraz ‘*il-klīla*’ (الكليلة), który jest zrobiony na bazie sfermentowanym mleku. Śniadania zazwyczaj jedzono po porannej modlitwie, a składały się one z często powtarzanych, ulubionych dań. Najczęściej jedzono ‘*il-šīda*’ (العصيدة), który gotowało się na bazie mąki pszennej i dodawało oliwy z oliwek lub oliwy i miodu, a w niektórych regionach masła. Kiedy było bardzo zimno jadło się te dania na ostro, dodając sos gotowany z papryką, oliwą, daktylami i jajkami. Kolacja zawsze była obfita i musiała składać się z produktów mącznych. Kuskus jedzono z różnymi dodatkami, pieczywem jedzono z ‘*šakšūka*’ (شكشوكة) [warzywnym/mięsem], oraz ‘*ir-rfīsa*’ (الرفيسة) mieszanego z pieczywem krojonym w małe kawałki oraz z dodatkiem daktyli, masła z mleka krowiego, owczego lub koziego i miodu. Inne dania o nazwach ‘*il-ġrāyif*’ (الغرايف) gotowało się też na bazie mąki pszennej i był to rodzaj pieczywa. Jedzono je z oliwą i cukrem, czasem dodając też masła lub smarując syropem daktylowym. Potrawę jadło się na ciepło jako główne danie na kolację lub jako przekąskę między obiadem a kolacją. Wszystkie te dania były bardzo bogate, sycące i zawierały dużo naturalny tłuszczu, który miał dawać energię do przetrwania zimy.²⁶

²⁶ As-Sūsī, R. ”Al-Uklāt aš-ša’biyya bi-š-šamāl al-ġarbi”.; Maḡūb, M-Al-A. ”Al-Uklāt aš-ša’biyya bi-Nifzāwa”.; Al-marzūqī, M. Ma’al-badw fi-ḥillihim wa-tirḥālih.

Te wszystkie produkty były produkowane na terenie Tunezji i znane były wszystkim rolnikom, ponieważ były wspólnym elementem tradycyjnej kuchni tunezyjskiej i używane były często ze względu na swoje wartości odżywcze i energetyczne. Zwyczaj robienia zapasów był możliwy, ponieważ większość rolników posiadała swoją ziemię, hodowała zwierzęta, miała sady drzew owocowych na przykład oliwkowych, daktylowych i inne owoce jak figi, granat i cytrusy. Wszystko to pozwalało im na robienie zapasów. Oczywiście rodziny rolnicze nie zapomniały też o robieniu zapasów *'il-ḥṭab'* (الحطب), gałęzi potrzebnych do rozpalenia ognia przygotowując się na długą i trudną zimę.

6. Uwagi końcowe

Podsumowując, stwierdzić można, że przez związek z ziemią i dzięki pamięci pokoleniowej ustna kultura ludowa Tunezji zebrała i zapamiętała esencję, doświadczenia i zdolności rolników na terenie geograficznym i kulturowym Północnej Afryki, a w szczególności Tunezji. Opisała wszystkie formy przysłów i legend, które są najlepszym sposobem na zapamiętywanie i wykorzystanie doświadczeń. Podział miesięcy w kalendarzu rolniczym opisuje każdy sezon i jego warunki pogodowe oraz charakterystyczne dla niego zbiory. We wszystkich krajach Północnej Afryki, między innymi w Algierii i Maroku celebrowanie różnych okazji związanych z zajęciami rolniczymi daje sposobność do złamania rutyny dnia codziennego. Święta te są też symbolem przechodzenia z jednego okresu do drugiego. Uroczystości różnią się między sobą w zależności od regionu, niektóre świętuje się tylko na północy, inne na południu. Z pewnością kalendarz rolniczy Ġaylāna jest wynikiem spotkania różnych kultur, między innymi kultury romańskiej, berberyjskiej i andaluzyjskiej.

Wielu ludzi traktuje kalendarz Ġaylāna jako kalendarz berberyjski. Niektórzy znajdują w obu tylko podobieństwa. Oba kalendarze nie są one jednak tożsame. Powodem tych wątpliwości, jest fakt, że żaden z nich nie został spisany, oba pochodzą z północy Afryki, a także wykazują duże podobieństwo w nazwach miesięcy i opisach praktyk rolniczych. Jedną z legend, która znajduje się w kalendarz berberyjski i ma swoją odpowiednik w kalendarzu Ġaylāna jest legenda o nazwie *'أس ن ثمغارت'*. Legenda ta znana jest we wszystkich krajach Północnej Afryki, choć opowiadana jest z drobnymi różnicami pod nazwą *'girrit il-'anz'* i została jednak na zawsze w pamięci ludzi. Mówi ona o starszej kobiecie, która ignorowała zmiany pogodowe i była zbyt pewna swego i rywalizowała z zimą. Wyśmiewała miesiąc *'yanāyir'* w jego końcowych dniach, mówiąc do swojego koza (w innej wersji cielaka): chodźmy cielaku, wyjdź na pastwisko, żeby zjeść świeżą trawę. *'yanāyir'* wygląda w tym roku jak wiosna. *'yanāyir'* zaraz się skończy i zacznie się *'fūrār'*, który nie będzie już tak zimny i nie zaszkodzi nam śnieg. Styczeń zdenerwował się słowami kobiety i poprosił luty o pożyczanie mu jednego dnia i jednej nocy, żeby ukarać niewdzięczną kobietę. Chciał odplacić jej za niemiłe słowa i wyśmiewanie

go. Luty zgodził się i pożyczył styczniowi jeden dzień i jedną noc. Dlatego właśnie luty jest krótszy niż inne miesiące. Kobieta wyszła z domu razem z cielakiem i cieszyła się z nadejścia lutego, ale nagle pojawiła się wielka chmura, zaczął padać śnieg i wiać wiatr. Dzień skończył się tragicznie dla kobiety i jej zwierząt.²⁷

Legendy dobrze pokazują mocny związek między człowiekiem a naturą, mówią między innymi o płodności i pokazują cykliczne zwyczaje. są wciąż powtarzane, ponieważ pokazują rodzenie się natury od nowa – odradzanie się flory po długiej zimie. Celebując różne święta rolnicze ludzie chcą oddać hołd sile natury, z którą współpracują, po to żeby życie na ziemi trwało dalej. Można mówić, że wszystkie te obrzędy, legendy i praktyki z nimi związane nawiązują do ziemi i rolnictwa oraz wszystkich plonów i darów natury. Podział roku na różne okresy pokazuje też, że jeden okres się kończy, a drugi zaczyna. Jest to znak zakończenia jednego etapu w życiu ziemi i rozpoczęcia następnego, ponieważ dawne kultury wierzyły w cykliczną płodność ziemi i odradzanie się życia od nowa w różnych okresach roku. Bez tego nie było możliwe istnienie ani w czasie, ani w miejscu. Ziemia jest kochającą matką, a całe dobro, które rodzi się z niej pozwala na przetrwanie rolnika. Z tego powodu ziemia dominuje we wszystkich świętach i zwyczajach, między innymi można zobaczyć to w świętowaniu nowego roku. W tych zwyczajach można zobaczyć rodzaj modlitwy do matki ziemi, okazywanie jej szacunku i wdzięczności, prośzenie o łaskę, hojność, dobroć i obfite zbiory. Rolnicy starają się jednocześnie nie rozgniewać matki ziemi, by nie spowodować suszy, nieurodzaju ani chorób.

Z pewnością zwyczaje rolnicze nie są przypadkowe, ale są to działania ilustrujące specjalny związek między rolnikiem a ziemią, którego inny człowiek nie zgłębia. Rolą legend jest zakodowanie części historii człowieka i jego rozumienia świata, ale są też one konieczne do zrozumienia zwyczajów. Więc legendy i zwyczaje są ze sobą mocno powiązane. Jedno potrzebuje drugiego, żeby przetrwać. Legendy potrzebują zwyczajów, żeby dalej istnieć, a zwyczaje potrzebują legend, żeby wytłumaczyć powód swojego istnienia i moc ich funkcjonowania. Tak więc ludzie wierzący w autentyczność legend i zwyczajów robią wszystko, żeby uniknąć gniewu ziemi.

Można stwierdzić, że wiedza o kalendarzu rolniczym jest większa na wsi niż w mieście. Chociaż na wsi wiedza ta jest bardziej powszechna wśród ludzi, którzy od zawsze tam mieszkają i zajmują się rolnictwem, przynajmniej częściowo, w tradycyjnej sposób. Kultura ta jest coraz słabsza wśród młodych ludzi, którzy wywodzą się ze wsi, ale życie wiodą w mieście. Większość użytkowników dialektu tunezyjskiego nienależących do rolniczej wspólnoty komunikatywnej, częściowo, nie znają tych pojęć.

Tunezyjczycy odziedziczyli oni jedyną w swoim rodzaju kulturę rolniczą, nauczyli się żyć w pełnej symbiozie z ziemią i naturą i podporządkowali swoje życie regułom unikalnego kalendarza. Podsumowaniem ich doświadczeń są między

²⁷ Por. Tafroute, S. "Al-Uṣṭūra al-amāzīgiyya نغمات آس ن yawm al-'aḡūz".

innymi opowiadania i przysłowia. Czas pokazał, że tradycyjna kultura rolnicza przetrwała do dnia dzisiejszego, a wraz z nią zachował się kalendarz rolniczy, funkcjonujący obok kalendarza gregoriańskiego i higri.

Obliczenia Ġaylāna nie zostały zapomniane po jego śmierci. Są nieprzerwanym źródłem informacji o nadchodzących zmianach sezonów. Wyznaczają czas zasiewów, żniw i zbiorów owoców – między innymi takich jak charakterystyczne dla tego regionu oliwki. Tunezyjczycy po dziś dzień stawiają Ġaylāna za przykład mądrości i doświadczenia życiowego, który utrwalił w licznych przysłowia, między innymi takich jak: *“ihsib ḥsābik wi-ḥsāb ġaylān mā tansāhūs”* (احسب حسابك وحساب غيلان ماتنساھوش) [robiąc swoje obliczenia nie zapominaj o wnioskach Ġaylāna]

Bibliografia

- Al-‘Ayyārī, R. 2018. „Qīṣaṣ az-zaytūn fī-Tūnus qīdam at-tārīḥ wa-barakt al-ḡuḡrāfiyā”. Ultra Tūnis. [dostęp 02.05.2022]
- Al-Ḥmīrī, A-ṭ-Ṭ. 1998. Qāmūs al-‘ādāt wa-t-taqālīd at-Tūnusiyya. Tūnus: Ad-Dār at-Tūnusiyya li-n-našr.
- Al-Ḥmīrī, A-ṭ-Ṭ. 1967. Muntahabāt min-al-amṭāl al-‘āmiyya at-Tūnusiyya. Tūnus: Ad-Dār at-Tūnusiyya li-n-Našr.
- Al-Ka‘‘āk, ‘U. 1957. Al-‘ādāt wa-t-taqālīd at-tūnusiyya. Tūnus: Ad-Dār at-Tūnusiyya li-n-našr.
- Al-marzūqī, M. 1984. Ma‘a al-badw fī-ḥillihim wa-tirḥālih. Tūnus/Lībyā: Ad-Dār al-‘Arabiyya li-l-kitāb.
- Al-marzūqī, M. 1967. Al-‘Adab aš-ša‘bī fī-Tūnus. Tūnis: Ad-Dār at-Tūnusiyya li-n-Našr.
- An-Nayfar, S. 2021. „Ar-Ruznāma al-filāḥiyya aṭbatat diqqatahā”. [dostęp 01.05.2022]
- An-Nāyib, L. 2020. „Al-Layālī al-bīd wa-at-taqwīm al-filāḥī dalīl al-fallāḥīn fī-istiqrā‘ al-munāḥ”. [dostęp 01.05.2022]
- Ar-rizgī, M-Aṣ-Ṣ. 2010. Al-amṭāl aš-ša‘biyya at-Tūnusiyya wa-mā ḡarā maḡrāhā. Tūnus: Dār saḡar li-n-našr.
- Aš-Š‘ībī, Ṣ. 2017. „Māt ġaylān wa-lakin”. Ġarīdat al-Wasaṭ at-Tūnusī. [dostęp 30.04.2022]
- As-Sūsī, R. „Al-Uklāt aš-ša‘biyya bi-š-šamāl al-ḡarbī”. Turāṭī at-Tūnusī. [dostęp 10.05.2022]
- Bawwābit Tūnus. 2021. „Bayna al-mawrūt aš-ša‘bī wa-al-ḡurāfa aṣl tasmiyat girrit al-‘anz wa-dalālātuhu”.
<https://tunigate.net/posts/%D8%A8%D9%8A%D9%86-%D8%A7%D9%84%D9%85%D9%88%D8%B1%D9%88%D8%AB-%D8%A7%D9%84%D8%B4%D9%91%D8%B9%D8%A8%D9%8A-%D9%88%D8%A7%D9%84%D8%AE%D8%B1%D8%A7%D9%81%D8%A9-%D8%A3%D8%B5%D9%84-%D8%AA%D8%B3%D9%85%D9%8A>
- Ben ‘Liy, M. Aṣ-Ṣ. „At-Taqwīm”. Al-‘Araḍ wa-al-fallāḥ TV. https://www.youtube.com/watch?v=tR_PjirEjyA [dostęp 03.05.2022]
- Ben ‘Liy, M-Iṣ-Ṣ. „Il-Lyālī il-bīd wa-al-layālī as-sūd fī-at-tārīḥ aš-ša‘bī”. DZ Al-mufīd. https://www.youtube.com/watch?v=_xZ0U-Me-ZU [dostęp 03.05.2022]
- Būlīfa, ‘A. 2015. „Tawnāt nat tanbuš fī-turāt ḡbāla il-lyālī wi-ḥkūza wa-mawt l-arḍ wi-l-‘unšura wi-š-šmāyim”. Taounate. <https://taounate.net/archives/2866> [dostęp 03.05.2022]
- Burṭāl, Ḥ. „Al-Manāzil al-filāḥiyya wa-l-qwāl al-ma‘tūra”. <https://www.youtube.com/watch?v=3QQgoH96Iro> [dostęp 03.05.2022]

- Dihni, M. 1972. *Al-Adab aš-ša'bī mafhūmuhu wa-maḍmūnuhu*. Al-Qāhira: Maktabat al-Anġlūmišriyya.
- Ġ'īdān, M. 2020. „At-Taqwīm al-filāhī dākirat al-fallāhīn fī-istiqrā'al-munāh”. *Ultra Tūnis*. [dostęp 29.04.2022]
- Hamūda, I. „Girrit il-'anz fī-'id il-ḥub”. *Hkāyāt tūnsiyya minsīyya*. <https://www.youtube.com/watch?v=FMictfMi0Kk> [dostęp 02.05.2022]
- Ibrāhīm, N. 1973. *Ad-Dirāsāt aš-ša'biyya bayna an-naẓariyya wa-at-taṭbīq*. Al-Qāhira: Maktabat al-Qāhira al-Hadīta.
- Mahgūb, M-Al-A. „Al-Uklāt aš-ša'biyya bi-Nifzāwa”. *Turāḡ at-Tūnusī*. [dostęp 10.05.2022]
- Muntadā al-qīṣaš wa-r-riwāyāt, „Girrit al-'anz”. *Afriqa Sat*. [dostęp 02.05.2022]
- Oueslati, J. 2019. „The Immortality of Folktales by Abdelaziz El-Aroui”. *Rocznik Orientalistyczny*, T. LXXII, Z. 2, s. 92-125.
- S'īdān, A. „Girrit al-'anz”. *Aršīf muġannī wa-qāfiya naš Fā'iza Al-Mas'ūdī tarġamat li-d-dāriġa wa-ḥaky Ali S'īdān*. <https://www.youtube.com/watch?v=2xXKjFaWato>. [dostęp 02.05.2022]
- S'īdān, A. „Amṭāl filāhiyya taqlīdiyya fī-al-ayyām wa-al-fuṣūl”. *Mīn al-amṭāl al-murṭabita bil-fuṣūl wa-al-filāha at-taqlīdiyya ġam' Fā'iza al-Mas'ūdī*. https://www.youtube.com/watch?v=Olku_22pxWo [dostęp 02.05.2022]
- S'īdān, A. „Girrit Ḥayyān sard taqlīdī li-l-ayyām wa-al-fuṣūl”. *Aršīf muġannī wa-qāfiya naš Fā'iza Al-Mas'ūdī tarġamat li-d-dāriġa wa-ḥaky Ali S'īdān*. <https://www.youtube.com/watch?v=1BDbg1JEAsc>. [dostęp 02.05.2022]
- S'īdān, A. „Hisāb Ġaylān fī-l-fuṣūl wa-ayyām al-'ām”. <https://www.youtube.com/watch?v=2b--V-TdB0M> [dostęp 02.05.2022]
- S'īdān, A. „Nuzūl al-ġamrāt”. *Aršīf muġannī wa-qāfiya naš Fā'iza Al-Mas'ūdī tarġamat li-d-dāriġa wa-ḥaky Ali S'īdān*. https://www.youtube.com/watch?v=4_HgygdV65U [visited 02.05.2022]
- Tafroute, S. 2021. „Al-Ustūra al-amāzīġiyya س آ تراغث ن س آ”. *Ġarīdat al-'ālam al-amāzīġī*. <https://amadalamazigh.press.ma/%D8%A7%D9%84%D8%A3%D8%B3%D8%B7%D9%88%D8%B1%D8%A9-%D8%A7%D9%84%D8%A3%D9%85%D8%A7%D8%B2%D9%8A%D8%BA%D9%8A%D8%A9-%D8%A2%D8%B3-%D9%86-%D8%AB%D9%85-%D8%BA%D8%A7%D8%B1%D8%AA-%D9%8A%D9%88%D9%85-%D8%A7%D9%84/> [dostęp 10.05.2022]